

Handboek kerkgebouwen

Een
instrument
voor
kerkrentmeesters

Inhoud

3

Hoofdstuk 1: Verlichting, beeld en geluid

5

Hoofdstuk 2: Roerende goederen

8

Hoofdstuk 3: Archiefruimte en archiveren

10

Hoofdstuk 4: Vloeren, zolders, kappen

12

Hoofdstuk 5: Toren en klok

14

Hoofdstuk 6: Glazen en vensters

16

Hoofdstuk 7: Orgel

19

Hoofdstuk 8: Preekstoel, liturgisch centrum, stoelen en banken

21

Hoofdstuk 9: Klimaatbeheersing

23

Hoofdstuk 10: Keuken en sanitaire voorzieningen

25

Hoofdstuk 11: Planten en bomen, flora en fauna

27

Hoofdstuk 12: Onderhoud

29

Hoofdstuk 13: Installaties

30

Hoofdstuk 14: Multifunctionaliteit en exploitatie

32

Hoofdstuk 15: Veiligheid

34

Hoofdstuk 16: Administratie en organisatie

36

Hoofdstuk 17: Verzekeringen

38

Hoofdstuk 18: Wet en regelgeving

Hoofdstuk 1

Verlichting, beeld en geluid

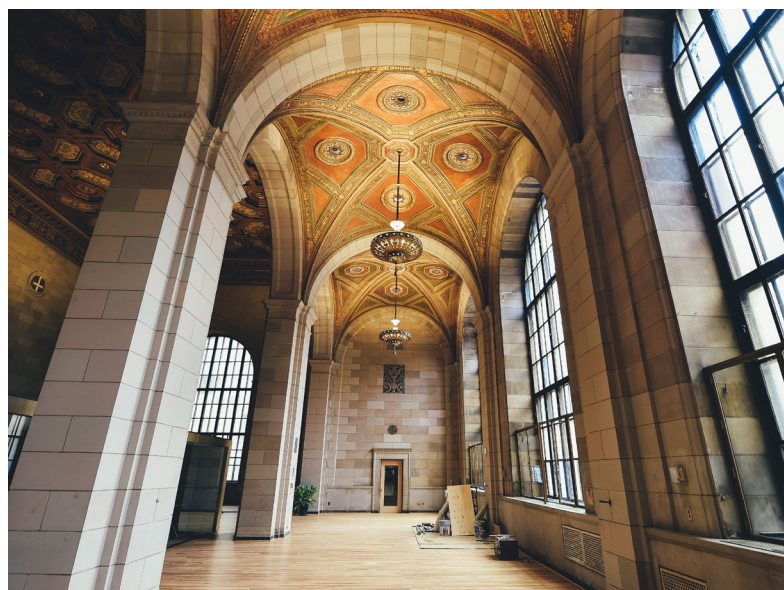
Verlichting, beeld en geluid zijn onmisbare zaken in de kerk. Idealiter sluiten deze voorzieningen aan op de gebruikers en gebruikersgroepen die van het kerkgebouw gebruikmaken. Waar moet je op letten, bij gewenste aanpassingen of andere veranderingen?

Verlichting

Ten aanzien van verlichting spelen verschillende zaken. Allereerst zijn de wettelijke kaders van belang, zoals het Bouwbesluit en regels met betrekking tot veiligheid. Voorbeelden hiervan zijn regels voor noodverlichting of regels specifiek voor monumentale gebouwen. Vervolgens is zichtbaarheid gewenst op plaatsen waar daglicht niet toereikend is. Daarbij zal het enerzijds gaan om de verlichting van de plek waar de aandacht naar uit gaat tijdens het gebruik van de kerk, zoals het liturgisch centrum, de preekstoel, het podium of het koor van de kerk. Anderzijds zal het ook gaan om de leesbaarheid van kerkboeken of ander drukwerk, als dat bijvoorbeeld nodig is ter ondersteuning van de gemeentezang. Bij zichtbaarheid is het van belang om ook rekening te houden met mogelijk visuele beperkingen van bezoekers of medewerkers.

Tegelijk kan met verlichting een bijdrage worden geleverd aan de sfeer, met het richten van verlichting op bepaalde delen van de kerk waarbij er kan worden gevarieerd in kleur, sterkte en warmte van verlichting.

Tenslotte spelen aanschaf en beheer van verlichting een rol. Bij aanschaf zullen duurzaamheidswensen en de kosten doorslaggevend zijn. Bij oudere verlichting is er een forse verduurzamingswinst te behalen. Tegelijkertijd kan zuinigere verlichting het besparingseffect te niet doen. De nieuwe verlichting is immers zuiniger dan eerder het geval was. Het aanpassen of veranderen van verlichting vraagt om maatwerk waarbij per ruimte wordt gekeken naar mogelijkheden en alle aspecten worden meegewogen. Een balans moet worden gezocht in aanschaf, beheer en gebruik. Soms ook, kunnen bestaande armaturen worden gebruikt.

Beeld

Steeds meer kerkelijke gemeenten streamen kerkdiensten. Streamen betekent dat er uitzendingen rechtstreeks kunnen worden bekeken, zonder dat deze eerst op een computer of in een bestand zijn opgeslagen. Bij het uitzenden via internet van kerkdiensten zijn er een paar aspecten van belang.

Allereerst is er de technische kant. Het spreekt vanzelf dat een zekere kwaliteit het minimum zou moeten zijn. Daarnaast speelt privacy een belangrijke rol. Wetgeving op dit gebied geeft aan welke regels er zijn en welke rechten mensen hebben wanneer het gaat om het herkenbaar in beeld brengen van deelnemers en bezoekers. Tenslotte verdient het aanbeveling om vanuit het perspectief van de kijker eens te kijken naar de opstellingen van registra-

tieapparatuur, de afwisseling tussen beelden maar ook de timing van hetgeen er in het kerkgebouw plaatsvindt tijdens de dienst of viering. Dus, hoe komt het geheel over op de kijker? De kwaliteit van beeld kan door kleine aanpassingen mogelijk leiden tot verbeteringen.

Naast beeld vanuit de kerk kan er ook beeld in de kerk worden georganiseerd, bijvoorbeeld via een beamer of op een scherm. Liedteksten en afbeeldingen kunnen worden getoond, maar films kunnen op deze manier worden bekeken. Naast de reeds genoemde kwaliteit van de apparatuur speelt esthetiek een belangrijke rol. De inpasbaarheid van moderne middelen zoals bijvoorbeeld grote schermen in een ouder of monumentaal kerkgebouw kan leiden tot discussie. In de praktijk is echter meer mogelijk dan vaak wordt gedacht. Hierbij hoeft geen afbreuk te worden gedaan aan het interieur of aan het karakter van een kerkgebouw.

Het vraagt creativiteit, vakmanschap en soms ook extra kosten om op subtiele wijze draden of aansluitingen weg te werken of draadloze oplossingen toe te passen. Er zijn toepassingen die minder geslaagd zijn en er zijn toepassingen die verrassend goed harmoniëren met de uitstraling van een al langer bestaand gebouw. En natuurlijk geldt dat ook voor zaken als ontruimingssignalering, nieuwe vormen van verlichting of klimaatbeheersing.

De bovenstaande afwegingen kunnen ook van toepassing zijn op andere ruimten in de kerk of in andere gebouwen die in eigendom zijn. Een ruimte die in gebruik is voor catechese of als leerhuis vraagt om eigentijdse voorzieningen zoals goede wifi, beamers en andere presentatiemiddelen.

Geluid

Door de vele toepassingen die via internet mogelijk zijn, maar ook door de coronacrisis zijn er diverse ontwikkelingen waarneembaar op het gebied van beeld en geluid.

De kwaliteit van apparatuur ter versterking en verspreiding van het gesproken woord in de kerkruimte is in de laatste jaren enorm verbeterd. Belangrijk in elk gebouw is de wisselwerking tussen akoestiek en verstaanbaarheid. De manier van spreken heeft zeker invloed, maar ook technisch kan er het nodige positief worden beïnvloed. Een onafhankelijk deskundig advies kan nuttig zijn bij het onderzoeken van mogelijkheden. Bij het uitzenden via internet van kerkdiensten of concerten is een goede kwaliteit onmisbaar. De afstemming tussen gesproken woord, zang en instrument is hierbij een vereiste.

Vanuit het perspectief van bezoekers met een auditieve beperking is het belangrijk dat ringleidingen goed functioneren. Een ringleiding is een voorziening waarbij het voor mensen met een gehoorbeperking mogelijk is om naar een geluidsbron te luisteren, zonder gehinderd te worden door andere, afleidende geluiden. Zaalruimtes met afmetingen groter dan 50 m² kunnen worden voorzien van ringleiding. Ringleidingen kunnen worden getest en gecertificeerd. Tenslotte zijn er ook andere verbindingsmogelijkheden zoals wifi, bluetooth of infrarood.

Met de toenemende vergrijzing en door de ontwikkeling van nieuwe producten en diensten kan het nuttig zijn om te inventariseren welke mogelijkheden er zijn. Betrek hierbij niet alleen specialisten of leveranciers maar zeker ook mogelijke gebruikers.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/beeld-en-geluid/

VKB-partners op het gebied van verlichting:

- BAVA Light Concepts (www.kerkrentmeester.nl/bava-light-concepts/)
- CLS-Led (www.kerkrentmeester.nl/CLS/)
- Luximprove (www.kerkrentmeester.nl/luximprove/)

VKB-partners op het gebied van beeld en geluid

- Auditum (www.kerkrentmeester.nl/auditum/)
- Schaapsound (www.kerkrentmeester.nl/schaapsound/)
- Wesotronic (www.kerkrentmeester.nl/wesotronic/)

Bouwbesluit online:

www.bbbonline.nl

Een leidraad met betrekking tot ringleidingen:

www.apcg.nl/wp-content/uploads/2017/06/nvvs-handleiding-voorzieningen-voor-dovenb3d0.pdf

Hoofdstuk 2

Roerende goederen

Onroerend goed is onmisbaar voor kerkelijke gemeenten. De inrichting echter en ook losse spullen zijn van wezenlijk belang voor de gemeente die er samenkomt. Roerende goederen kunnen functioneel, maar ook betekenisvol zijn.

Wat wordt er verstaan onder roerende goederen

Roerende goederen in het kerkgebouw zijn spullen die weg te nemen zijn uit een kerkgebouw, zonder dat er schade optreedt. Bijvoorbeeld: een avondmaalservies, een oude tafel of schilderijen. De waarde van dergelijke spullen kan financieel, kunsthistorisch of emotioneel zijn. Soms zijn spullen zo lang aanwezig in de kerk, dat niet goed meer is te achterhalen wat de herkomst is of de aanleiding voor de verkrijging ervan. Roerende goederen kunnen worden gebruikt, tentoongesteld of opgeslagen.

Relevantie voor kerkrentmeesters

Kerkrentmeesters zijn belast met de verzorging van kerkgebouwen en hun interieurs. Zij hebben dus ook de zorg en verantwoordelijkheid voor de roerende goederen in de kerk. Roerende goederen zijn verplaatsbaar, dus ze kunnen ook worden verkocht, geschonken, in bewaring gegeven of tijdelijk deel uit maken van een tentoonstelling buiten het kerkgebouw. Goederenbeheer vraagt om kennis. Als er goederen veranderen van eigenaar is het van belang om op de hoogte te zijn van de waarde van de goederen en van relevante wet- en regelgeving.

Roerende goederen die niet (meer) in gebruik zijn

Spullen die niet worden gebruikt kunnen worden opgeslagen of worden vervreemd. Onder vervreemding wordt onder meer begrepen: verkoop, schenking, bruikleen of vernietiging. Bij iedere keuze is het nodig om de soort waarde te kennen. Roerende goederen kunnen een economische waarde hebben, maar kunnen ook een emotionele waarde of een cultuurhistorische waarde vertegenwoordigen.

Let erop, wanneer goederen worden opgeslagen dat de wijze van opslag geen nadelige effecten zal hebben op de aard van de goederen. Een schilderij bijvoorbeeld, kan

niet op een plaats worden bewaard waar regenwater of vocht het schilderij kan beschadigen. Bij de keuze voor een opslagplaats dient er gekeken te worden naar mogelijke invloed van weersomstandigheden, zonlicht, vochtgehalte, diefstalgevoeligheid of andere nadelige invloeden.

Voor zowel goederen die in een ruimte van de kerk als spullen die elders worden opgeslagen kan een beschrijving met fotomateriaal of een andere vorm van inventarisatie worden gemaakt. Zo weten nieuw aangetreden kerkrentmeesters ook over welke goederen zij het beheer voeren en waar het zich bevindt.

Roerende goederen in gebruik

Het spreekt als vanzelf dat goederen die in gebruik zijn, onderhoud nodig hebben. Bij onderhoud is het allereerst belangrijk om te weten uit welk materiaal iets is gemaakt.

Daarmee kan gericht worden gezocht naar onderhoudsproducten. Hout krijgt een andere behandeling dan textiel en steen wordt weer anders behandeld dan metaal. Onderhoud of onderhoudsproducten dienen de aard of het karakter van de goederen niet aan te tasten of te veranderen. Bij twijfel of bij goederen met een (mogelijk) hoge waarde, is deskundig advies aan te bevelen.

Waarde en vervreemding

Waarden kunnen als volgt worden ingedeeld, waarbij opgemerkt wordt dat de waarden elkaar kunnen beïnvloeden en er overlap kan zijn tussen waarden:

- Economische waarde; de waarde van de goederen is gelijk aan de opbrengst in het economisch verkeer. Deze waarde kan veranderen in de loop van de tijd.
- Emotionele waarde; deze waarde geldt zolang mensen de oorzaak of de aanleiding zich kunnen herinneren of hier vanaf weten. Een geschenken avondmaalstel kan een geschenk uit vroeger tijden zijn en waarvan bekend is of is overgeleverd door wie het is geschenken en wanneer het is geschenken. Emotionele waarde is altijd subjectief.
- Cultuurhistorische waarde; hieronder wordt ook kerkhistorische waarde verstaan. Er zijn diverse factoren die van invloed zijn op de hoogte van deze waarde. Het religieuze gebruik vertolkt een zekere waarde in het geestelijke leven van mensen. De productieperiode of de ouderdom is historisch van belang en de zeldzaamheid van goederen is van grote invloed op de cultuurhistorische waarde. Het kan verstandig zijn om dergelijke goederen te verzekeren.

In sommige situaties toestemming nodig

Een classicaal college voor de behandeling van beheerszaken is verantwoordelijk voor het toezicht op het op de zorg voor de vermogensrechtelijke aangelegenheden van de gemeenten. In ord. 11-21-2 wordt vermeld dat het toezicht zich uitstrekt tot het beheer van en beschikken over voorwerpen van een oudheidkundige, historische of kunstwaarde.

In ord. 11-7-3 staat dat een college van kerkrentmeesters toestemming nodig heeft van het classicaal college voor de behandeling van beheerszaken als er sprake is van 'het verkopen of op andere wijze vervreemden en bezwaren van voorwerpen van oudheidkundige, historische of kunstwaarde'. Een classicaal college voor de behandeling van beheerszaken kan vervolgens om achtergrondinformatie verzoeken of aanwijzingen geven. De achtergrond van deze toestemming is zorgvuldig beheer. Bij goederen van een zekere waarde die dreigen te worden afgestoten, zou het belang van de plaatselijke gemeente kunnen worden overschreden. Het betekent niet dat een classicaal college voor de behandeling van beheerszaken vervreemding ontraadt of aanmoedigt, maar daarentegen pleit voor een zorgvuldige behandeling van voorwerpen die van bijzondere betekenis zijn.

Cultuurhistorische goederen

Om te verduidelijken welke goederen er worden bedoeld, worden enkele voorbeelden gegeven:

- een avondmaalstel uit de 17e eeuw
- een eeuwenoud schilderij waarvan de maker onbekend is
- een aarden kruik die gevonden werd bij opgravingen op het terrein van het kerkgebouw.

De rijksoverheid spreekt over cultureel erfgoed of cultuurgoederen

Hoofdstuk 1 uit de Erfgoedwet geeft de volgende definities:

Cultureel erfgoed: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden;

Cultuurgood: roerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed.

Zie: wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2020-04-01

Voorwerpen of verzamelingen kunnen aangewezen zijn als beschermd erfgoed. Dat betekent dat de overheid grote betekenis erkent van voorwerpen en verzamelingen. Deze voorwerpen zijn van belang voor de geschiedenis of voor de wetenschap en vragen daarom om zorgvuldig beheer. Beschermd goederen zijn opgenomen in een register, te raadplegen via <https://data.collectienederland.nl/vc/wbc-2/>. Verder zijn er ook verplichtingen voor de eigenaar van beschermd goederen, zoals de meldplicht bij vermissing, vervreemding, diefstal of als er goederen worden uitgeleend aan een tentoonstelling elders. Tegenover de verplichtingen zijn er ook rechten voor eigenaren van beschermd erfgoed. Er kan subsidie worden aangevraagd voor bescherming of conservering van voorwerpen.

Beschermen van goederen

Natuurlijk verdienen roerende goederen aandacht, respect en bescherming. Door hun waarde zijn ze onderworpen aan mogelijk verval, beschadiging of verlies. Het ligt voor de hand om preventief te handelen, dat wil zeggen dat mogelijke schade actief kan worden tegengegaan.

Daarbij wordt er allereerst gekeken naar mogelijke risicofactoren. De RCE heeft een tiental mogelijke risico's in kaart gebracht.

- Fysieke krachten (schok, trilling, druk, rek, wrijving)
- Water (overstroming, neerslag, lekkage)

- Brand (vuur, roet, onachtzaamheid, brandstichting)
- Dieven en vandalen (moedwillig beschadigen of wegnemen)
- Ongedierte (insecten, knaagdieren, vogels)
- Verontreiniging (vast, vloeibaar, gas, stof)
- Licht, UV- en IR-straling (zonlicht, daglicht, kunstlicht)
- Onjuiste temperatuur [binnenklimaat] (te warm, te grote wisselingen, te koud)
- Onjuiste RV [binnenklimaat] (te hoog, te grote wisselingen, te laag)
- Dissociatie (verbreken van de band tussen object en de kennis erover)

Na een risicoanalyse kunnen vervolgens maatregelen worden opgesteld om de mogelijke risico's te beperken of weg te nemen.

Verzekeren

Als er sprake is van een toegekende waarde kunnen roerende goederen worden verzekerd. Een verzekering is beslist aan te raden als roerende goederen deel uitmaken van een tentoonstelling elders en tijdelijk in een kerkgebouw worden geplaatst of gehangen.

Mogelijke werkwijze voor roerende goederen

Welke waarde wordt er – vermoedelijk – vertegenwoordigd?

- emotioneel: probeer te documenteren voordat niemand meer weet wanneer en bij welke gelegenheid een voorwerp is verkregen.
- economisch: stel de waarde vast of laat de waarde taxeren zodat er kan worden beslist welke behandeling goederen krijgen (gebruiken of niet, waarde laten vaststellen, verzekeren, tentoonstellen)
- cultuurhistorisch: laat een deskundige de goederen eens per 10 jaar de goederen waarderen op de waarde en neem voldoende maatregelen om de goederen en de bijbehorende waarde veilig te stellen voor zowel gebruikers, eigenaren, belangstellenden en toekomstige generaties.

Maak vervolgens een inschatting van de risico's die afbreuk zouden kunnen doen aan de roerende goederen. Prioriteer de risico's en zoek er passende maatregelen bij om de risico's te beheersen. Noteer er ook bij welke vorm van onderhoud er nodig is, welk middel er moet worden gebruikt en de frequentie van onderhoud.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/roerend-religieus-erfgoed/

Wetgeving:

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet/musea-collecties-en-de-erfgoedwet

De tien schadefactoren van de RCE:

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/veilig-erfgoed/de-10-schadefactoren

Museum Catharijneconvent te Utrecht:

(Zij hebben specialisten op het gebied van religieuze, roerende goederen)
www.catharijneconvent.nl

Informatieve uitgave Handreiking Roerend Religieus Erfgoed:

www.catharijneconvent.nl/documents/55/Handreiking_Roerend_Religieus_Erfgoed_3GnR1tW.pdf

Hoofdstuk 3

Archiefruimte en archiveren

De wereld van het archief staat danig op zijn kop door de digitale (r)evolutie. Het papierloos werken neemt toe, gegevensdragers zijn in toenemende mate digitaal en opslag vindt steeds vaker plaats *in the cloud*.

Voorstanders van digitaal en fysiek archief

Archivarissen en andere deskundigen verschillen van voorkeur wanneer het gaat om de invloed van de digitalisering op het archiveren. De vooruitstrevende archivaris vertrouwt de kwaliteit van digitale archivering. De hele wereld is digitaal, dus als bewaring in de toekomst tekortschiet, zullen er vanuit grotere belangen oplossingen worden gevonden. Dat is de leidende gedachte bij dit type archivaris. De behoudende stroming onder archivarissen ziet nieuwe technieken over elkaar heen buitelen waarbij het de vraag is wat houdbaar blijkt op een tijdsbestek van eeuwen. Goed papier heeft zich, mits in de goede condities geconserveerd, wat dat betreft veel meer bewezen. Aanhangers van deze stroming zullen benadrukken dat essentiële stukken fysiek bewaard en gearhiveerd moeten worden.

Fysieke archiefruimte

Het is de taak van het college van kerkrentmeesters om te zorgen voor het archief. Indien een fysiek archief in beheer is, zijn de volgende factoren van belang voor de geschiktheid van zo'n fysieke ruimte: vochtigheid, licht, brandveiligheid en afsluitbaarheid. Tegelijkertijd is er aandacht nodig voor hetgeen bewaard dient te blijven. In de praktijk komt het voor dat stukken een zwervend bestaan leiden of thuis worden bewaard bij mensen die niet meer in functie zijn.

Digitaal archief

Bij de keuze voor digitaal documentenbeheer wordt allereerst opgemerkt dat het fysieke archief geen ondergeschoven kindje moet worden. Zonder dat er soms sprake is van expliciete keuzes of beslissingen, kan er geleidelijk worden overgegaan op het vormen van een digitaal archief.

Voordat er wordt gekozen voor het aanleggen van een digitaal archief, moeten keuzes worden gemaakt zoals; welke software

is geschikt, welke licenties zijn er nodig en hoeveel en ook mogelijke ondersteuning door een adviseur kan een rol spelen.

Tenslotte is het van belang dat het aanleggen van een digitaal archief niet hetzelfde is als documenten online bewaren. Veel gemeenten hebben ervaring met digitale toepassingen waarbij informatie en stukken beschikbaar zijn na inloggen voor bevoegden. Tekstbestanden bijvoorbeeld, nemen weinig digitale ruimte in. Wildgroei aan informatie en documenten kan dus een barrière vormen voor archiefvorming.

Archief elders onderbrengen

Een kerkelijk archief kan worden ondergebracht bij een professioneel beheerd archief van de burgerlijke gemeente of provincie. Wanneer het wordt ondergebracht moet het volgens bepaalde criteria worden aangeleverd, zoals de indeling en beschrijving van hetgeen er in archiefdragers te vinden is.

Het is de moeite waard om te overwegen om een archief elders onder te brengen wanneer er in de kerkelijke gemeente geen mensen beschikbaar zijn die het archief willen beheren. Er kan een archief van lopende zaken worden ingericht in een daarvoor geschikte ruimte. Met lopende zaken worden documenten en papieren bedoeld die het waard zijn om bewaard te worden en op enig moment ook naar het professionele archief kunnen worden gebracht.

Toegang tot het archief

Als er eigen archiefruimte in gebruik is, moeten er een paar zaken goed worden georganiseerd. Naast een geschikte ruimte, moet worden vastgesteld wie er toegang heeft tot welke archiefstukken. Hierbij kunnen er kerkordelijke bepalingen of privacyaspecten gelden. Het is

functioneel indien er een archivaris kan worden benoemd die zich verdiept in de bijzonderheden van het archiveren of er kennis van heeft. Vervolgens kunnen er regels worden opgesteld wie er op welke wijze en op welke plekken het archief kan raadplegen. Historici of andere onderzoekers kunnen toegang vragen, maar mogelijk ook gemeentelieden. Het is daarom van belang dat niet het gehele archief toegankelijk is, inclusief de notulen van de laatstgehouden vergaderingen. In de op te stellen regels kan bijvoorbeeld worden opgenomen dat stukken na een bepaald aantal jaar in te zien zijn. In Het vastleggen van gevoelige informatie zoals bij het notuleren verdient daarom ook alle aandacht. Stel deze regels vast en berg het document op, op een plaats die voor de leden van het college van kerkrentmeesters toegankelijk is.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

VKB-partners op het gebied van digitale archivering:

- Bestuursgemak.nl (www.kerkrentmeester.nl/bestuursgemak/)
- Fjellet (www.kerkrentmeester.nl/fjellet/)
- Hagru (www.kerkrentmeester.nl/hagru/)

De website van het Nationaal Archief heeft een uitgebreide kennisbank:

www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank

Hoe ga je als kerkenraad om met stukken en verzoeken om in te mogen zien:

protestantsekerk.nl/verdieping/het-recht-op-inzage-hoe-ga-je-als-kerkenraad-om-met-interne-stukken/

Informatie van de Protestantse Kerk over archiefbeheer:

protestantsekerk.nl/thema/archiefbeheer/

Koninklijke Vereniging van Archivarissen:

www.kvan.nl

Hoofdstuk 4

Vloeren, zolders en kappen

De imposante binnenruimte van een kerkgebouw zorgt vaak voor een bewonderende blik van bezoekers. Regelmatige bezoekers kennen soms elk detail door hun frequente gang naar het kerkgebouw. De vloer is het meest betreden deel van de kerk. De nokruimte waarover monumentale kerken vaak beschikken, wordt zelden bezocht. Zowel de vloer als de nok behoeft aandacht. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op situaties die voor iedereen waarneembaar zijn of herkenning oproepen. Complexere vragen of situaties kunnen beter aan specialisten worden voorgelegd.

Vloeren

Vloeren in kerkgebouwen bestaan meestal uit hout of steen. Houten vloeren hebben onderhoud nodig al naar gelang de houtsoort en de intensiteit van het gebruik. Dagelijks onderhoud bestaat eruit om te stofzuigen al dan niet voorafgegaan door te vegen met een bezem met een zachte borstel. Meestal moet bij houten vloeren het gebruik van veel vocht worden vermeden. Bij een vloer van steen zijn er de volgende, meest voorkomende varianten. Graniet is de hardste en oudste steensoort. Verder zijn er kalksteen en zandsteen. Tenslotte is er ook marmer. Ook in afwerking zijn er verschillen. De zichtkant kan geschuurd, gepolijst, gekloofd, behouwen of gezoet zijn. Naast esthetisch effect kan dit ook gedaan zijn ten behoeve van het beoogde gebruik. Een stenen vloer kan zodanig zijn afgewerkt, dat het risico op gladde vloeren wordt beperkt. Bij het plegen van onderhoud is het van belang te weten welke soort materiaal is gebruikt.

Beschadiging door gebruik kan het gevolg zijn van slijtage, het gebruik van verkeerde onderhoudsmiddelen, te hoge vloerbelasting, veel en langdurige blootstelling aan vocht of een gebrek aan natuurlijke ventilatie. Een stenen vloer gedijt het best zonder dat er (langdurig) gebruik wordt gemaakt van rubber materialen, decoratiemateriaal of podia. Een schoonloopmat bij de entree betekent niet alleen minder schoonmaakwerk, maar ook het behoud van de kerkvloer. Bij grootschalige verhuur kan een tijdelijke tapijtvloer gewenst zijn. Na gebruik dient zo'n tijdelijke vloerbedekking weer te

worden verwijderd. Zand of vocht, bijvoorbeeld als gevolg van regen of gemorst vloeistof dat door de vloerbedekking gaat, kan slijtage van de onderliggende stenen vloer bespoedigen of moeilijk te verwijderen vlekken tot gevolg hebben.

Onderhoud

Periodiek onderhoud start met regelmatige reiniging, waarbij geldt dat droog schoonmaken beter is dan schoonmaken met vochtige middelen. Alleen als het echt noodzakelijk is, bijvoorbeeld bij sterk vervuilde vloeren, kan warm water

worden gebruikt. Als dat niet voldoende is, kan een neutrale, pH-vrije zeep worden toegevoegd.

Zolders en kappen

Zolders en kappen van kerkgebouwen zijn over het algemeen ruimten die niet vaak worden betreden. Er zijn een paar aandachtspunten die voor kerkrentmeesters van belang zijn.

Veiligheid

De toegang tot zolders, nokken en kappen kan, gelet op de risico's, maar beter worden afgesloten. De risico's schuilen in het feit dat niet elke oppervlakte beloopbaar is. Vooral bij monumentale kerkgebouwen is er sprake van een houten constructie op bijvoorbeeld een gewelf. Voor de inspectie van deze ruimten, op bijvoorbeeld insecten en organismen die schadelijk zijn voor de constructie is vaak een looproute of gang geconstrueerd. Niet altijd is deze looproute voorzien van hekken als valbescherming of goede verlichting. Hoewel niet vaak betreden, is echter ook hier de verantwoordelijkheid van het college van kerkrentmeesters van toepassing. Mensen die de kerkkap controleren moeten ook beschermd worden tegen ongelukken.

Omdat zolders, kappen en andere ruimten uit het zicht zijn en vaak goed zijn geventileerd, worden deze ruimten in de praktijk weleens gezien als handige opslagruimte. Echter, de vraag is of deze ruimten zich lenen of zich moeten lenen

voor dergelijk gebruik. Niet iedere ruimte is voorzien van vloeroppervlakte die een zekere belasting aan kan. Dat geldt voor zowel gewicht van mensen als van spullen. Ook de brandveiligheid is een aspect dat hierbij in ogenschouw moet worden genomen. Verder kunnen veel spullen de noodzakelijke ventilatie belemmeren.

Materiaal en constructie

Als het gaat om materiaal en constructie kan een kerkzolder, nok of gewelf worden gezien als kenmerk van de bouwperiode. Zeker voor monumentale kerkgebouwen geldt dat de meeste kappen van hout zijn gemaakt, met de nodige variaties in functie en esthetiek. In de 20e eeuw werd hout gezien als duur en bewerkelijk. In de periode van de wederopbouw speelde houtgebrek soms ook een rol. Mede daardoor kwamen beton en staal in gebruik.

Staat van onderhoud

De staat van zolders en nokken verdient minstens eenmaal per jaar een visuele inspectie door een specialist. Voor houten delen vormen insecten zoals de boktor de grootste bedreiging. Voor inspecteurs van bijvoorbeeld Monumentenwacht geldt ook dat zij de ruimte op een veilige manier moeten kunnen betreden. Een goede risico-inventarisatie en evaluatie, die overigens verplicht is voor kerkelijke gemeenten, betreft daarom ook de ruimten die minder goed bereikbaar zijn of zelden worden gecontroleerd.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Informatie van de RCE over kerkkappen:

www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2013/01/01/kerkkappen-in-nederland-1800-1970

Brochure van de RCE over historische interieurs:

Met tips om historische interieurs met respect voor de cultuurhistorische waarde, te onderhouden, aan te passen of te verbouwen:

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/interieurs/documenten/publicaties/2018/01/01/een-historisch-interieur-aanpassen

Een folder over het onderhoud aan natuurstenen vloeren van de Monumentenwacht in Vlaanderen:

www.monumentenwacht.be/files/brochure_natuursteenvloeren.pdf

Informatie over houten vloeren:

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/interieurs/documenten/publicaties/2008/01/01/houten-vloeren

Hoofdstuk 5

Toren en klok

Een kerktoeren, vaak voorzien van luidklok, behoort tot het aanzicht van een dorp. In tegenstelling tot veel steden waar kerktorens zijn verdrongen door andere hoogbouw. Een toren is een markant teken van de aanwezigheid van een gebedshuis. De meeste torens vormen een geheel met het kerkgebouw, maar er zijn ook kerktorens die los staan. Kerkrentmeesters letten op een paar zaken.

Eigendom

Of een kerktoeren in eigendom is van de kerkelijke gemeente of van de burgerlijke overheid is soms punt van discussie. De kerktorendeskundige van de VKB heeft daarover al het nodige geschreven. Zie hiertoe de links bij 'informatie'. In ieder geval zorgt de wettige eigenaar voor toegang aan bevoegde personen, neemt veiligheidsbevorderende maatregelen en neemt de toren mee in de periodieke risico-inventarisatie en evaluatie.

Onderhoud

Onderhoud aan kerktorens, voor zowel de binnen- als de buitenkant is veelal een klus voor gespecialiseerde ondernemingen. Zij hebben het materiaal dat nodig is om op hoogte te werken, beschikken over eventuele vergunningen en hebben gekwalificeerde mensen in dienst. Tenminste, dat moet het uitgangspunt zijn van het college van kerkrentmeesters als die dergelijk werk uitbesteedt.

Luidklok en uurwerk

Een luidklok is voor veel omwonenden het geluid van de kerk bij uitstek. Er zijn uiteenlopende gebruiken om de klok te luiden. Luiden kan handmatig, maar ook op elektronische wijze worden gedaan. Soms halen klokken het nieuws als er mensen zijn die zich ergeren aan het specifieke geluid, aan het volume of aan de tijdsduur. Bij wet is geregeld dat een kerkklok mag worden geluid. Artikel 6 van de grondwet en artikel 10 van de Wet openbare manifestaties (WOM) zijn hierbij van toepassing. Wel kan de plaatselijke overheid, bij klachten bijvoorbeeld, aanvullende regels uitvaardigen betreffende het maximale geluidsniveau en de duur van klokgelui.

Installaties op kerktorens

Een vlaggenmast op een kerktoren is het minst ingewikkeld. Vaak is dat gebruik sinds mensenheugenis in gebruik. Anders is het met de plaatsing en het gebruik van antennes voor bijvoorbeeld telefonie. In de afgelopen decennia zijn er op diverse kerktorens dergelijke zendlocaties geplaatst, al neemt dit de laatste jaren weer af. De financiële vergoeding kan voor colleges

van kerkrentmeesters een welkome bron van inkomsten betekenen. Bij afloop van een dergelijk contract is het raadzaam om te onderhandelen over de hoogte van de vergoeding voor een volgende periode. Naast deze vorm van dienstverlening aan derden moet evenwel worden gelet op mogelijke aanpassingen aan de toren, mogelijke vergunningen, brandveiligheid en bereikbaarheid voor bevoegde medewerkers.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/kerktorens-2/
www.kerkrentmeester.nl/veiligheid-kerkgebouw/

VKB-partners op het gebied van toren en klok:

- Vellema Torenuurwerken (www.kerkrentmeester.nl/vellema-torenuurwerken/)

Hoofdstuk 6

Glazen en vensters

In dit hoofdstuk worden in grote lijnen enkele bijzondere glazen ramen beschreven: gebrandschilderd glas en glas-in-lood. Zoals bij vele andere zaken die de aandacht van kerkrentmeesters verdienen, voldoet het hier om op enkele basale zaken in te gaan. Voor verdere verdieping is er elders informatie beschikbaar of zijn er instellingen die kunnen adviseren of mede-uitvoeren.

Soorten en maten

Er zijn vensters met ramen in diverse soorten en maten. Tot de meest bijzondere ramen in kerkgebouwen, behoren gebrandschilderd glas en glas in lood. Beide soorten kunnen uiteenlopende functies bevatten. Zo biedt glas beschutting tegen de weersinvloeden voor bezoekers van de kerk en bescherming van het interieur. Deze functionaliteit kan gepaard gaan met een esthetische rol van het glas. Zo heeft kunst in veel kerkramen een bijzondere rol. Kunst in of op glas kan verwijzen naar gebeurtenissen vanuit didactisch perspectief of om bepaalde herinneringen te visualiseren.

Veranderingen

Er zijn ontwikkelingen die van invloed zijn op de oorspronkelijke rol en doel van gebrandschilderd glas of glas in lood. De hedendaagse opvatting van een comfortabel binnenklimaat in een kerkgebouw zijn wezenlijk anders dan de periode van de bouwtijd van bijzondere glazen. Een vensterglas als onmiddellijke afscheiding tussen binnen en buiten, vereist een deugdelijke constructie en zorgvuldig onderhoud. De gebruikte materialen staan bloot aan allerlei invloeden, zowel van binnen als van de buitenzijde. Soms worden extra toepassingen geplaatst, zoals gaas of

voorzetramen ter bescherming. Bij dergelijke constructies spelen een paar zaken een belangrijke rol. Ten eerste de mogelijk terug te draaien aanpassing. Het is voorstelbaar dat aanpassingen van tijdelijke aard zijn en weer kunnen worden verwijderd zonder dat er onherstelbare beschadigingen optreden. Ten tweede kunnen er wetenschappelijke ontwikkelingen zijn, die kunnen worden toegepast. Zoals: opwekking van zonne-energie door middel van zonnecellen. Tenslotte kan ook gaas worden bevestigd ter bescherming tegen bijvoorbeeld vandalisme. Hierbij is het belangrijk dat er materialen worden gebruikt die niet roesten. Roest tast niet alleen de kracht aan van het gebruikte materiaal maar geeft ook lelijke sporen bij regenval of vocht. Roestdeeltjes kunnen op onderliggend natuursteen terechtkomen met de onherstelbare gevolgen van dien.

Waarde en aanpassingen

De waarde van een vensterglas kan op diverse manieren worden beoordeeld. De bouwtijd kan een rol spelen en de

naam en faam van de kunstenaar of de museale waarde kan bepalend zijn. Onderhoud kan door gespecialiseerde organisaties worden verricht, maar veranderingen zijn bij monumentale glazen meestal vergunningsplichtig. Een voorbeeld van een verandering die een vergunning vraagt, is die van het plaatsen van voorzetramen. De vergunning wordt afgegeven door de gemeente waarin het kerkgebouw staat.

Verzekering

Indien er sprake is van glazen met een bijzondere waarde, is het ook van belang dat ramen goed zijn verzekerd. Overigens kan een (tijdelijke) verzekering ook worden afgesloten vanwege restauratie, onderhoud of andere werkzaamheden in de nabijheid of aan kerkramen met een hoge waarde.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Informatie van de RCE:

www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2002/01/01/aantasting-van-gebrandschilderd-glas-en-glas-in-lood

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/duurzaamheid/documenten/publicaties/2012/01/01/historische-vensters-isoleren

Hoofdstuk 7

Orgel

Orgels, zoals die in kerkgebouwen worden gebruikt, zijn in verschillende soorten onder te verdelen.

Digitaal orgel of pijporgel

De orgels zoals die al eeuwenlang door ambachtelijke orgelmakers worden gemaakt, zijn pijporgels. Een kenmerk van deze orgels is dat deze pijpen bevatten waardoor de wind wordt geblazen (al dan niet met behulp van een wind-machine) waardoor het indrukken van een toets of meerdere toetsen geluid voortbrengt.

Naast pijporgels zijn er sinds de 20e eeuw ook instrumenten die orgel genoemd worden maar geen orgelpijpen bevatten waardoor wind geleid wordt. De kwaliteit van deze instrumenten, bekend als elektronisch orgel, is de laatste jaren verbeterd door technische ontwikkelingen. Het moderne elektronische orgel werkt met *sampling* technologie. Hierbij wordt het geluid van een bestaand pijporgel opgenomen, dat vervolgens op digitale wijze kan worden voortgebracht door een elektronisch orgel. Een voorbeeld van deze techniek is het systeem Hauptwerk. Dit is software die *samples* van bekende en minder bekende pijporgels bevat. Soms ook wordt dergelijke software ingebouwd in pijporgels zodat er zogenaamde hybride-orgels ontstaan. Hoewel het karakteristieke van het pijporgel hiermee wordt aangepast, zijn er met een dergelijk systeem meer klankmogelijkheden beschikbaar.

Het elektronische orgel heeft, ten opzichte van een pijporgel als voordeel dat de aanschafprijs beduidend lager is en het orgel daarnaast ook verplaatsbaar is. Er zijn ook nadelen. Zo kan de ondersteuning met lage tonen bij zang tegenvallen, een elektronisch orgel heeft na 10 tot 15 jaar revisie nodig en er kan klankvervalsing optreden.

Mechanisch orgel of (elektro-) pneumatisch orgel

Pijporgels kunnen op hun beurt worden onderverdeeld als er wordt gekeken naar de overbrenging van de toets naar de pijp, ook wel tractuur genoemd. Bij mechanische orgels vindt de overbrenging van klaviertoets tot orgelpijp met trekstangen ('abstracten') plaats. Bij een pneumatisch orgel vindt deze overbrenging met orgelwind (luchtdruk) plaats. Vanaf het einde van

de 19e eeuw is deze techniek toegepast. Het nadeel van orgels met zo'n tractuur is dat de overbrenging van toets naar pijp trager verloopt waardoor het geluid later klinkt. In de 20e eeuw werd een ander type gerealiseerd: het orgel met elektro-pneumatische tractuur. Hierbij wordt gebruik gemaakt van elektromagneten om de kleppen in de windladen waarop de pijpen staan te bedienen. Een nadeel van (elektro-) pneumatische orgels is dat de kans op storingen beduidend groter is dan bij mechanische orgels. Vanaf de jaren 80 van de 20e eeuw zijn er voornamelijk alleen nog mechanische orgels gebouwd.

Stijlperiodes

Evenals in de kunst kunnen er in de orgelbouw bepaalde stijlperiodes worden benoemd. De orgelbouw heeft in de loop der tijd bepaalde ontwikkelingen doorgemaakt die gerelateerd waren aan de soorten muziek die in die periode geliefd was. In de 17e en 18e eeuw bloeit de barok op. Nederland werd beïnvloed door de ontwikkelingen in Duitsland. Een belangrijk stempel op de orgelbouw werd gezet door de beroemde orgelmaker Arp Schnitger, die ook in het noorden

van Nederland veel invloed had en veel gebouwd heeft. In de zuidelijke Nederlanden was men in die tijd meer georiënteerd op de zuiderburen, waardoor daar vaker orgels werden gebouwd in de trant van de Franse barokke orgelbouw. Eind 18e eeuw komt de periode van de romantiek in zwang. Orgels moesten in die tijd net als in een orkest van het ene moment op het andere veel of weinig stemmen kunnen laten horen (van harde klanken naar zachte en andersom). In deze tijd deed ook de zwelkast zijn intrede, waardoor het orgel nog meer op een orkest ging lijken in een periode dat de symfonische muziek meer en meer geliefd werd.

Front en klaviatuur bij een pijporgel

Een pijporgel bestaat uit verschillende onderdelen. Aan de buitenzijde van een orgel, doorgaans gericht naar de kerkzaal, staan de pijpenrijen die gezamenlijk het *front* van het orgel vormen. Meestal zijn deze pijpen ook sprekende pijpen, maar soms spreekt slechts een deel van de pijpen die in het zicht staan. Ook komt het voor dat de voorste pijpen in het geheel niet sprekend zijn. Dat kan zijn omdat er sprake is van een *schijnfront*. Dat kan zo zijn gebouwd, maar veelal betreft het een ander orgel dat herplaatst is achter de voorzijde van het oorspronkelijke orgel. Aan de opbouw van het orgelfront kan meestal de opbouw van het orgel worden herkend. De namen van de werken binnen de orgelkast zijn gezien van uit de zitplaats van de organist. Zo kan een orgel een *hoofdwerk*, een *bovenwerk*, een *rugwerk* en een *borstwerk* hebben. De plaats waar de organist het orgel bespeelt, heet de speeltafel. De toetsen die met de handen worden bespeeld worden de *manualen* genoemd en de toetsen die met de voeten worden bespeeld vormen het *pedaal*. Bij de speeltafel zijn ook de knoppen waarmee de verschillende soorten pijpenrijen (*registers*) kunnen worden bediend. Dit zijn de registerknoppen die naast of boven de klaviatuur zijn te vinden. Bij de klaviatuur zijn verder ook de koppelingen te vinden waarmee de verschillende werken tegelijkertijd kunnen worden bespeeld. Als het orgel een *zwelwerk* heeft (een kast waarmee de klankuitstraling kan worden geregeld bijvoorbeeld door jaloezieën die open en dicht kunnen) dan is bij het pedaal nog een *zweltrede* aangebracht om deze zwelkast te bedienen.

Materialen

Een pijporgel bestaat uit onderdelen van verschillende materialen. Zo zijn er verschillende houtsoorten die verwerkt zijn in de constructie (maar ook voor de overbrenging van de toets naar de pijpen), ten behoeve van de klank (houten pijpen, de windladen en balgen) en sierhout (registerknoppen, bakstukken aan weerszijden van de klavieren en decorerende elementen op of aan de orgelkas). In het pijpwerk worden verschillende metalen gebruikt, doorgaans legeringen van verschillende soorten zoals koper, messing, tin en lood. Daarnaast worden nog overige materialen gebruikt zoals ivoor voor toetsbeleg, leer en perkament (voor luchtdichte afsluiting van pakkingen en scharnieren), kernlaken, vilt en drukstof (voor het geruisloos maken van speelmechanieken en als stootvangers en geluiddempers voor toetsen en registerknoppen). Voor genoemde materialen zijn soms in de loop

der tijd vervangende kunststoffen toegepast, die echter door ambachtelijke orgelmakers nauwelijks gebruikt worden.

Overige onderdelen

Ieder orgel heeft naast voornoemde onderdelen een windvoorziening. Deze bestaat uit één of meer balgen waarin de wind wordt verzameld die naar de pijpen wordt gevoerd om uiteindelijk de klank voort te brengen. In vroeger tijden waren het de balgentreders die ervoor zorgden dat de wind door het orgel werd gepompt. Tegenwoordig heeft elk orgel een winmachine die deze taak heeft overgenomen al zijn er nog verschillende orgels die getreden kunnen worden. Om vanaf het indrukken van een toets uiteindelijk een pijp tot spreken te laten komen heeft het orgel een mechaniek of pneumatiek dan wel een elektro-pneumatisch systeem ingebouwd.

Aandachtspunten voor onderhoud van een orgel

Ieder pijporgel heeft na verloop van tijd onderhoud nodig. Allereerst is het nodig dat een orgel periodiek wordt gestemd. Om het orgel te stemmen is het aan te bevelen dat de temperatuur constant blijft. Daarom is het raadzaam om dit te doen in een maand dat er niet wordt gestookt (april tot ca. september). Naast de jaarlijkse stembeurt kan over het algemeen worden gesteld dat een pijporgel eens per 40 à 50 jaar groot onderhoud of restauratie nodig heeft. De houten onderdelen krimpen en trekken als gevolg van temperatuurswisselingen en wisselende vochtpercentages waardoor er scheuren in de materialen kunnen ontstaan. De lederen onderdelen kunnen verdrogen en er kan luchtlekage ontstaan in de windladen en balgen. Daarnaast kan stofinwerking in het orgel nadelige gevolgen hebben voor de klank en de werking van de verschillende onderdelen.

Het stemmen

Het stemmen van een orgel betreft het handmatig aanpassen van orgelpijpen om ze weer zuiver te laten klinken. Dit kan nodig zijn na een periode van schommelingen in temperatuur of luchtvochtigheid. Het stemmen is een zorgvuldig werk dat alleen door deskundigen kan worden gedaan. Soms is dat de organist maar het kan ook een stemmer zijn of een orgelbouwer. Zo'n deskundige kan ook andere taken verrichten, zoals periodieke inspectie van het orgel, contacten onderhouden met de orgelbouwer met het oog op te plannen werkzaamheden en het monitoren van temperatuur en luchtvochtigheid.

Inspectie van het orgel

Bij twijfel of een check van de staat van het orgel kan de Commissie Orgelzaken (COZ) worden verzocht om een Beknopt Inspectierapport te laten opstellen. Dit rapport geeft een goed beeld van de conditie van het orgel en geeft aanwijzingen voor de gewenste benodigde onderhoudswerkzaamheden.

Het belang van een meerjarenonderhoudsplan voor het orgel

Omdat een orgel een kostbaar instrument is dat regelmatig klein en groot onderhoud nodig heeft, is het raadzaam om een meerjarenonderhoudsplan op te stellen. Zeker wanneer

het orgel een status heeft van beschermd monument, is het nodig om te weten welke onderhoudswerkzaamheden er op korte en lange termijn moeten worden uitgevoerd. Zo kunnen ook de bijbehorende kosten worden geraamd.

Voor orgels met een monumentenstatus kan subsidie worden aangevraagd in het kader van de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten (SIM). Deze subsidie wordt gebaseerd op de reguliere onderhoudskosten op basis van een 6-jarig onderhoudsplan. Een onderhoudsplan kan worden opgesteld door bijvoorbeeld een orgeladviseur of een orgelmaker.

Aan- of verkoop

Voor het aankopen van een orgel is het verstandig om een orgeladviseur een advies te laten uitbrengen alvorens een definitief besluit tot koop wordt genomen. Een onafhankelijk orgeladviseur kan informeren en adviseren met betrekking tot voor- en nadelen, de kwaliteit, de staat van onderhoud en de vraagprijs van een orgel. De betrokkenheid van een orgeladviseur kan ook wenselijk zijn bij nieuwbouw van een orgel of bij de verkoop ervan. VKB Kerkrentmeesters beheert een platform voor de aan- en verkoop van gebruikte orgels, kerkmarkt.nl.

Wet- en regelgeving

Voor orgels met een monumentale beschermde status geldt dat bepaalde werkzaamheden zoals verbouwen of restaureren vergunningplichtig zijn. Dit geldt ook voor het slopen of verwijderen en overplaatsen van een orgel. Voor orgels met een cultuurhistorische of architectonische waarde is kerkordelijk vastgelegd dat voor het op ingrijpende wijze verbouwen, uitbreiden of restaureren, verkopen of op andere wijze vervreemden, bezwaren en afbreken toestemming nodig is van het Classicaal College voor de Behandeling van Beheerszaken (CCBB) in de Protestantse Kerk.

Rol van organist

Omdat de organist het orgel bespeelt kan hij of zij als eerste constateren dat er mankementen of gebreken aan het orgel zijn die moeten worden verholpen. Wanneer een onderhoudstraject wordt gestart, is het raadzaam om de organist hierbij ook te betrekken. Verder zijn er organisten die het orgel zelf kunnen stemmen.

Rol van orgelbouwers

Naast het stemmen van het orgel kan de orgelbouwer ook klein of groot onderhoud plegen of het orgel restaureren. Bij groot onderhoud of restauratie is het belangrijk om te kijken naar een gerenommeerde orgelbouwer. Orgelbouwers kunnen aangesloten zijn bij de Vereniging van Orgelbouwers in Nederland (VON). Orgelbouwers die hierbij zijn aangesloten hebben onderling afspraken gemaakt op welke wijze er wordt gewerkt.

Rol van orgeladviseurs

Een orgeladviseur die gecertificeerd is en verbonden is aan de Commissie Orgelzaken kan behulpzaam zijn bij onderhoud, restauratie of aan- en verkoop. Daarbij kunnen orgeladviseurs helpen bij fondsenwerving, het maken van

een bestek, het vergelijken en beoordelen van de offertes, de aanbesteding, de begeleiding van de werkzaamheden en de eindkeuring wanneer het werk is voltooid.

Wie gaat er over het kerkorgel, het college van kerkrentmeesters of de kerkenraad?

Soms is er onduidelijkheid wie er nu eigenlijk over het kerkorgel gaat, zoals bijvoorbeeld bij de orgelmaker. Wie mag er opdracht geven tot orgelherstel? In ordinantie 11-1 van de kerkorde staat dat de zorg voor de vermogensrechtelijke aangelegenheden van de gemeente berust bij de kerkenraad. De kerkenraad vertrouwt de verzorging van de vermogensrechtelijke aangelegenheden van de gemeente van niet-diaconale aard toe aan het college van kerkrentmeesters. Het college van kerkrentmeesters treedt dus op als beheerder/eigenaar van het orgel. Een opdracht tot orgelherstel of tot uitbreiding zal dan altijd moeten worden gegeven door het college van kerkrentmeesters. Natuurlijk is het verstandig om ook de kerkenraad te informeren over op handen zijnde plannen.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/orgelzaken/

Commissie Orgelzaken (COZ) waaraan ook orgeladviseurs zijn verbonden:

via info@kerkrentmeester.nl

Orgelwaaier – leidraad voor dagelijks beheer:

www.stichtingerm.nl/publicaties/zorg-voor-uw-orgel

Informatie over de SIM-subsidie:

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/subsidie-instandhouding-rijksmonumenten/instandhoudingssubsidie-aanvragen

Een actuele lijst met fondsen die subsidies verstrekken:

Kan worden opgevraagd via info@kerkrentmeester.nl

VKB-platform met vraag en aanbod van gebruikte pijporgels:

www.kerkmarkt.nl

Er is een Vereniging van orgelbouwers:

www.orgelbouwers.nl

Hoofdstuk 8

Preekstoel, liturgisch centrum stoelen en banken

Van oudsher zijn preekstoel, liturgisch centrum en dooptuin belangrijke plaatsen in het kerkgebouw. Het zijn deze plekken waar de voorganger zich bevindt en de sacramenten worden bediend. De stoelen en banken zijn nodig voor de bezoekers of deelnemers. Doorheen de tijd of de liturgie zoals die in gebruik is, kunnen wensen en eisen invloed hebben op de genoemde delen in het kerkgebouw. Er zijn drie aandachtspunten: de inrichting, het onderhoud en de veiligheid.

Inrichting

De vraag kan worden gesteld of de huidige inrichting past bij de behoefte van de gemeente. Als dat niet of minder goed past, kan er gekeken worden naar andere mogelijkheden. Hierbij spelen financiën en eventuele monumentaaliteit belangrijke factoren. Een monumentaal karakter wil niet zeggen dat er geen aanpassingen of veranderingen mogelijk zijn. Bij een goed beargumenteerde en gemotiveerde wens is er soms meer mogelijk dan aanvankelijk wordt gedacht. Denk hierbij aan het vervangen van banken door stoelen. Bij een monumentaal gebouw of interieur zal voor aanpassingen vergunning moeten worden aangevraagd bij het bevoegd gezag. Bij een rijksmonument geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) een oordeel. Als echter het bankenplan of een deel van het bankenplan is aangewezen als monument, dan wordt het lastig om hiervoor toestemming te verkrijgen. Een wijziging aan het bankenplan is vergunningplichtig en een vergunning moet worden aangevraagd bij de burgerlijke gemeente. Het sleutelwoord bij eventuele wijzigingen is 'omkeerbaarheid'. Daarvan is sprake als de oorspronkelijke situatie weer kan worden hersteld. Zo kan het voorkomen dat verwijderde banken moeten worden bewaard om mogelijk later te worden teruggeplaatst. In de praktijk worden omkeerbare aanpassingen goedgekeurd en uitgevoerd en kan de kerkelijke gemeente naar de eis en wens van deze tijd de ruimte gebruiken.

Onderhoud

Het lijkt soms dat een stabiele inrichting en eenmaal bestaand meubilair de tijd vanzelf wel trotseert. Maar ook banken, stoelen, liturgisch meubilair, preekstoel of kansel, lezenaars, vloerbedekkingen, traptreden en tafels hebben regelmatig inspectie nodig en gedijen bij goed onderhoud. Goed onderhoud begint met de juiste middelen en met de juiste methode die passend is (zoals schoonmaken, boenen of poetsen). Mogelijk is het op een bepaald moment tijd voor (gedeeltelijke) renovatie, reconstructie of vervanging.

Veiligheid

Tenslotte is veiligheid een belangrijk gegeven. Regelmatige controle van het interieur op veiligheidsaspecten vanuit wellicht ook nieuwere visies en regels ten aanzien van veiligheid is aan te bevelen. Iedereen kent wel voorbeelden van afstapjes, trappetjes en losliggende matten die in het verleden kennelijk geaccepteerd werden, maar waar een hekje, een waarschuwing of een leuning in de huidige tijd noodzakelijk

is. Andere overwegingen kunnen zijn: de stoelkoppeling is verplicht, maar functioneert deze koppeling bij het werken met een stoelenplan? Zijn de vluchtroutes vrijgehouden? Hoe is het gesteld met de ruimtelijke indeling, mogelijke obstakels en barrières in relatie tot bezoekers met een looprek, rollator, rolstoel of scootmobiel? Vaak zijn er allerlei toepassingen leverbaar zonder dat het vaak bijzondere karakter van bepaalde interieurdelen blijvend wordt aangetast.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

- www.kerkrentmeester.nl/kerkinterieur/
- www.kerkrentmeester.nl/toegankelijkheid-kerkgebouw/
- www.kerkrentmeester.nl/veiligheid-kerkgebouw/

VKB-partners op het gebied van onderhoud, (her)inrichting of veiligheid:

Kijk op www.kerkrentmeester.nl/partners-adviseurs/partners-en-adviseurs-netwerk/ onder de verschillende rubrieken voor een breed aanbod VKB-partners.

De RCE heeft een handreiking over het herbestemmen van religieus erfgoed:

www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2011/01/01/een-toekomst-voor-kerken-een-handreiking-voor-het-herbestemmen-van-vrijkomende-kerkgebouwen

Hoofdstuk 9

Klimaatbeheersing

Als het gaat om het binnenklimaat in kerkgebouwen, gaat het in veel gevallen om comfort. De bezoekers van het kerkgebouw willen comfort ervaren. Bij een monumentaal kerkgebouw is het niet eenvoudig om een eeuwenoud gebouw naar hedendaagse maatstaven van comfort te voorzien. Er zijn oude materialen, misschien hangt er kunst en vaak is er ook een monumentaal orgel aanwezig. Dit hoofdstuk gaat in op de verhouding tussen het klimaat in kerkgebouwen en de wensen en eisen van gebruikers. De verschillende soorten verwarming worden niet behandeld; de meeste kerkgebouwen vereisen maatwerk en daarom is het beter om deskundigen te raadplegen bij mogelijke wijzigingen.

Gebruikers

De gebruikers van kerkgebouwen zijn in veel gevallen niet uitsluitend kerkgangers. Meer en vaker wordt een kerk gebruikt voor dorps- en wijkbewoners die de kerk gebruiken of huren voor culturele evenementen, feesten of andere activiteiten. Als er een verandering van energiebronnen gewenst of noodzakelijk is, kunnen er een paar stappen in een dergelijk proces niet ontbreken.

Met het oog op het beoogde binnenklimaat is de eerste stap het onderscheiden van groepen gebruikers en hun wensen en eisen. Een tentoonstelling met voorwerpen die gevoelig zijn voor koude, tocht of vocht vraagt aan andere klimaatbeheersing dan een diner van de plaatselijke middenstandsvereniging. Toekomstige gebruikers of gebruikersgroepen moeten ook in kaart worden gebracht. Als er plannen zijn om andere gebruikers toe te laten, dan moeten ook die wensen en eisen in kaart worden gebracht. Vervolgens is een analyse noodzakelijk of eventuele investeringen in verhouding staan tot mogelijke baten.

Het gebouw

Nadat de gebruikers in kaart zijn gebracht, is het zaak om het kerkgebouw nader te bekijken op factoren die van invloed zijn. Er zijn zowel mogelijkheden als beperkingen. Soms kunnen er subsidies worden verkregen voor verbeteringen. Verbeteringen kunnen er ook toe leiden dat er nieuwe gebruikersgroepen gebruik kunnen maken van de kerk. Een voorbeeld hierbij is een kerk die graag bezoekers en toeristen ontvangt, maar waar slechts een toilet beschikbaar is.

Beperkingen die te maken hebben met de ouderdom van het gebouw laten zich sterk gelden. Of een kerk een monument is of niet, maakt verschil. De vorm, grootte en inhoud zijn vaak anders dan kerken die in de afgelopen honderd jaar zijn gebouwd. Ten tijde van de bouw van de nu monumentale kerkgebouwen waren de gebruikerswensen anders dan in de huidige tijd. Een gebouw van nationale betekenis is geplaatst in het rijksmonumentenregister. Uitsluitend in de provincies Drenthe en Noord-Holland zijn provinciale monumenten. Tenslotte

zijn er kerkgebouwen met een gemeentelijke monumtentstatus. Deze zijn bekend bij de plaatselijke, burgerlijke overheid. Daarnaast is een aanwezigheid van een orgel van belang bij de keuze voor het binnenklimaat. In het hoofdstuk over orgels wordt specifiek ingegaan op het belang van klimaatbeheersing. Verder is de aanwezigheid, vorm en grootte van vensters van invloed op het klimaat in het kerkgebouw. Gebrandschilderd glas is fraai, maar niet ontworpen om energiezuinig te zijn. Het plaatsen van dubbel glas of voorzetramen is daarom ook niet altijd een optie. Tenslotte is de aanwezigheid van kunst, tijdelijk als tentoonstelling of vast als onderdeel van het gebouw, belangrijk om rekening mee te houden. Kwetsbare voorwerpen kunnen gevoelig zijn voor schommelingen in temperatuur, luchtvochtigheid of de aanwezigheid van tocht.

Ieder kerkgebouw heeft kenmerken waarmee rekening moet worden gehouden. In de besluitvorming met betrekking tot keuzes is het zaak om rekening te houden met factoren die van grote invloed zijn op de te kiezen energiebron.

Bronnen voor klimaatbeheersing

Nadat gebruikers en kerkgebouw aan een analyse zijn onderworpen, komt het aan op de keuze voor bronnen van klimaatbeheersing. Niet elk gebouw leent zich voor onderstaande mogelijkheden. In alle gevallen is maatwerk nodig.

De gebruikelijke functies van klimaatbeheersing zijn: verwarmen, ventileren, koelen, luchtstroombeheersing, bevochtigen en ontvochtigen. Bij de functie 'verwarmen' kan gekozen worden voor luchtverwarming, stralingswarmte, vloerverwarming en lokale verwarming (zoals verwarmde zittingen en kussens).

De wijze van ventileren is afhankelijk van de vraag en de wijze van afvoeren van lucht. Is er verse lucht nodig na een drukbezocht concert of moet een ondergrondse crypte worden geventileerd omdat er anders schade optreedt? Het is zaak om verse lucht op de juiste plaats in een gepaste hoeveelheid te krijgen.

Wat ook niet onvermeld moet blijven, zijn mogelijke gevolgen voor de akoestiek in de kerk als er aanpassingen gerealiseerd worden in het kerkgebouw. Een integrale aanpak bij de keuze voor een aangepast of nieuw klimaatbeheersingssysteem is daarom nodig. Zowel de vaste elementen (de stenen, het hout, het orgel, de preekstoel enzovoort) als de variabelen (zoals de bezoekers, tijdelijke voorwerpen in de kerk, wisselingen in klimaat in en om de kerk) dienen in verhouding tot elkaar te zijn.

Wet- en regelgeving

Bij de keuze voor klimaatbeheersing, verbetering of verandering van de huidige installatie is er mogelijk wet- en regelgeving van toepassing. Zo is er een verordening met normen voor koeling met behulp van lucht. Ook bij onderhoud kan er sprake zijn van wetgeving die voorschrijft wie en op welke voorwaarden er mag werken aan installaties of systemen.

Tenslotte

Een ervaren binnenklimaat moet prettig aanvoelen voor gebruikers en de kosten ervan moeten opwegen tegen het comfortniveau. Dat is in het kort de opdracht waarvoor veel colleges van kerkrentmeesters staan. Daarnaast zijn er ontwikkelingen in de samenleving die belangrijk zijn, zoals de toenemende vraag naar duurzaamheid, energiebesparing en hogere eisen aan veilig werken aan installaties. We kunnen ons voorstellen dat deze complexiteit te veel is voor een college van kerkrentmeesters. Het beste advies is dan ook om externe en gespecialiseerde kennis te raadplegen. In de opsomming hieronder worden organisaties genoemd die deskundig zijn als het gaat om vraagstukken met betrekking tot energie in kerkgebouwen.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/duurzaamheid/

VKB-partners op het gebied van klimaatbeheersing:

- DWA (www.kerkrentmeester.nl/dwa/)
- NIAG (www.kerkrentmeester.nl/niag/)

Informatie over soorten verwarmingsinstallaties in kerken van Stichting ERM:

www.stichtingerm.nl/verduurzaming/specifiek-monumentale-kerkgebouwen/installaties

Het rijksmonumentenregister:

www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/rijksmonumentenregister

Informatie van de RCE:

Meer informatie over de specifieke soorten verwarming, de voor- en nadelen is te vinden in een publicatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2016/01/01/klimaatbeheersing-in-monumentale-kerken

Hoofdstuk 10

Keuken en sanitaire voorzieningen

De kerk is in veel situaties niet alleen maar een onderkomen voor zondagse kerkgangers, maar, zeker vanuit multifunctionaliteit bezien, ook een plek waar bezoekers goede koffie verwachten of meer dan dat.

Faciliteiten en hygiëne

Wat betreft keuken en sanitair is het uiteraard van belang om niet alleen de mogelijkheden waar mogelijk af te stemmen op de gebruikers, maar ook zorg te dragen voor hygiëne. Het spreekt hierbij voor zich dat een kerk met uitsluitend op zondagmorgen een dienst met 30 mensen andere faciliteiten vereist dan dezelfde kerk met een doordeweekse muziekkuitvoering waarbij er 200 bezoekers te verwachten zijn. Ook van kerkelijke centra is het belangrijk om de wensen en eisen in verhouding te brengen met de mogelijkheden die er ter plaatse zijn. Daarmee wordt onder andere bedoeld, dat de bouw van een grotere keuken niet het enige is. Er zijn ook medewerkers nodig voor de

bereiding en ook voor de uitgifte van etenswaren en drinken. In de praktijk zijn er veel kerkelijke centra die betere voorzieningen hebben dan de nabijgelegen kerk.

Wet- en regelgeving

Er gelden voorschriften voor bereiden, bewaren en verstrekken van eten en drinken. Het belangrijkste om in de gaten te houden, is de regelmaat waarmee dit gebeurt. Wordt er incidenteel voedsel bereid en drinken verstrekt of wordt er structureel gebruik gemaakt van de keuken voor het maken van eten? Als het structureel geschiedt, is het goed om bewust te zijn van geldende wet- en regelgeving

zoals de hygiëneverordening of het Bouwbesluit. Ook als het gaat om de uitgifte van dranken met alcohol, luistert het nauw. Kijk tenslotte ook naar plaatselijke regelgeving, zoals de APV. Daarin kunnen aanwijzingen staan voor paracommerciële instellingen, zoals kerkelijke centra ook weleens worden beschouwd. Naast regelgeving voor eten en drinken, zijn er ook voorschriften voor apparatuur, medewerkers en vrijwilligers, en op het gebied van veiligheid. Soms zijn er ook vergunningen nodig.

Veiligheid

Naast de route naar de voorzieningen in het kerkgebouw, zijn ook de toegang en het gebruik als vanzelf veilig voor gebruikers. Te denken is aan adequate verlichting en, vooral in oudere gebouwen, waarschuwingen voor op- en afstapjes. Daarnaast vraagt de toegankelijkheid van de keuken of sanitair voor mensen met een beperking om aanpassing. Als er medewerkers of vrijwilligers werken in een keuken, kunnen er ook voor de keuken veiligheidsregels gelden.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

- www.kerkrentmeester.nl/multifunctioneel-gebruik-kerkgebouw/
- www.kerkrentmeester.nl/toegankelijkheid-kerkgebouw/

VKB-partners op het gebied van inrichting van kerken en kerkelijke centra:

Kijk op www.kerkrentmeester.nl/partners-adviseurs/partners-en-adviseurs-netwerk/ onder de verschillende rubrieken voor een breed aanbod VKB-partners.

Artikel uit Kerkbeheer #1 2024 over schoonmaak, hygiëne en voedselveiligheid:

www.kerkrentmeester.nl/app/uploads/2024/03/Kerkbeheer_1_2024_Doe_jij_dit_ook.pdf

Voorbeelden van aanpassingen voor rolstoelgebruikers in een monumentaal pand:

www.cultureelerfgoed.nl/binaries/cultureelerfgoed/documenten/publicaties/2019/01/01/een-monument-rolstoelvriendelijk-maken/Een_monument_rolstoelvriendelijk_maken_2A.pdf

Informatie over wet- en regelgeving voor keukens en praktische tips en checklists:

www.dorpshuizen.nl/vraagbaakartikel/hygiencode-haccp/

Wetgeving met betrekking tot eten en drinken:

www.nvwa.nl/onderwerpen/haccp

Diverse info over grotere keukens en de bijbehorende vereisten:

www.grootkeuken.nl

Hoofdstuk 11

Planten en bomen, flora en fauna

Groenbeheer en zorg voor de schepping zijn – als vanzelf – zaken waarmee kerkrentmeesters mee te maken krijgen. Bomen bijvoorbeeld, kunnen beeldbepalend zijn. Daarnaast kunnen bomen, planten en struiken naast hun natuurlijke functie ook een praktische functie hebben. Bijvoorbeeld als bescherming tegen weersinvloeden.

Bomen

Veel eeuwenoude kerken zijn omringd door bomen. Bomen kunnen door hun hoogte en omvang een eerste barrière vormen tegen wind en regen die kunnen inwerken op het kerkgebouw of tegen weersinvloeden die als hinderlijk worden ervaren door bezoekers. Net zoals het kerkgebouw, verdient een boom ook regelmatige inspectie en onderhoud. Bomen en ander groen kunnen aangetast worden door schimmels, ziektes en virussen. Een inspectie kan worden verricht door een hovenier of door een boominspecteur. Sommige bomen hebben een monumentenstatus, deze bomen zijn opgenomen in het register van de Bomenstichting.

Als er groen dichtbij een erfgrans staat, is het zaak om eventuele hinder voor burens en omwonenden te beperken. Zowel takken als wortels kunnen zorgen voor overlast bij naaste burens. Burens zijn gerechtigd, weliswaar na de eigenaar eerst zelf te verzoeken, om overhangende takken en wortels op eigen grond te verwijderen.

Ook veiligheid speelt een rol bij het onderhoud en beheer van bomen. Zowel inspecteurs, eigenaren, beheerders, hoveniers als passanten of overig verkeer kunnen te maken krijgen met risico's. Om risico's zoveel mogelijk te beperken is onderhoud en inspectie nodig. De weersinvloeden en ook de klimaatverandering hebben invloed op de gesteldheid en gezondheid van bomen. Verder kan er ook een verzekering worden afgesloten tegen bepaalde risico's.

Flora en fauna

Met flora en fauna worden planten en dieren bedoeld. In landelijke gebieden zullen meer dieren voorkomen dan in bijvoorbeeld stadsdelen. Ook flora en fauna rond kerk, pastorie en kerkhof vereist onderhoud. Dat kan worden uitbesteed, maar mogelijk kunnen ook vrijwilligers, al dan niet lid van de kerkelijke gemeente, hierin een rol spelen. Sommige gemeenten experimenteren ook met insecten-

hotels. In ieder geval behoort ook dit tot de schepping waarvan de mens rentmeester is. Het voert te ver om op deze plaats uitgebreid op bijvoorbeeld mogelijke insecten of ontwikkeling van gemeenschappelijke ontwikkeling van (moes)tuinen en dergelijke in te gaan. Iedere gemeente maakt hierin een eigen afweging. De locatie en de direct omgeving speelt een rol evenals de bereidheid om zich in te zetten voor natuurbeheer.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Handige websites:

- groenekerken.nl/toolkit/3-ruimte-rond-de-kerk/
- www.groenemonumentenwacht.nl
- www.groenerfgoedzorg.nl/groene-monumenten
- www.bomenrecht.nl/

Fonds voor het aanvragen van financiële bijdragen aan onderhoudskosten van monumentale bomen

www.bomenstichting.nl/monumentalebomen/bomenfonds.html

Register van monumentale bomen:

www.bomenstichting.nl/monumentalebomen/landelijk-register-van-monumentale-bomen.html

Wetgeving landelijk:

- Wet natuurbescherming: wetten.overheid.nl/BWBR0037552/2021-07-01
- Uitleg over de Wet natuurbescherming en informatie over de rol van provincies: www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/wetgeving-voor-natuurbescherming

Wetgeving lokaal:

Mogelijk van toepassing in de gemeente: bomenverordening.

Hoofdstuk 12

Onderhoud

Als het gaat over onderhoud in en om kerkgebouwen, is het belangrijk te weten van welk soort materiaal iets is gemaakt, welk middel optimaal is voor het onderhoud en tenslotte, dat het onderhoud op een veilige wijze gebeurt.

Schilderwerk

Schilderwerk in en om de kerk betreft vooral houten delen. Schilderwerk zorgt voor een beschermende laag over het onderliggende houtwerk maar ook heeft het een esthetische functie. Oudere kerken zullen meer houten delen hebben dan kerken van recenter bouwjaar. Ieder geschilderd deel vraagt om periodieke controle en het schilderen zelf. Er zijn diverse invloeden die hun uitwerking hebben op de levensduur van schilderwerk. Weersinvloeden zijn van grote invloed op het schilderwerk aan de buitenzijde, maar ook vuil dat is aangehecht in de loop van de tijd. Regen en vocht dringen bij ouder verfwerk in het hout en zorgen voor schimmel en of houtrot. Met een vochtmeter kunnen slechte plekken in het hout worden opgespoord. Zout water in kustgebieden tast het schilderwerk nog meer aan. In de nabijheid van snelwegen zal er stof zijn en in bosrijke gebieden zal geschilderd houtwerk te lijden hebben onder mos of ander groen.

Er zijn enkele vuistregels voor schilderwerk:

- Reinig het houtwerk periodiek (afhankelijk van omgevingsinvloeden)
- Liggende delen zijn eerder toe aan een schilderbeurt dan verticale delen
- Ga niet schilderen bij een te lage (kouder dan 10 graden celcius) of een hoge (> 30 graden celcius) temperatuur
- Besteed ruime aandacht aan de voorbereiding, zoals schuren, afplakken en niet te vergeten de veiligheidsmiddelen als er op hoogte wordt gewerkt.
- Maak een beredeneerde beslissing om schilderwerk uit te besteden of met vrijwilligers uit de gemeente te verrichten. Check het resultaat.
- Neem de jaarlijkse kosten op in de begroting, ook als het werk door vrijwilligers wordt verricht. Als vrijwilligers niet beschikbaar zijn, dan is het benodigd geld er wel.

Dagelijks of klein onderhoud

Er zijn allerlei zaken in een kerkgebouw die met wat kleine reparaties of aanpassingen te verbeteren zijn. Het is fijn

als er in de gemeente iemand is die met regelmaat een ronde maakt en mankementen herstelt. Het college van kerkrentmeesters is verantwoordelijk voor deze mensen en daarom is het zaak om vrijwilligers die belast zijn met dagelijks onderhoud periodiek te vragen naar de staat van het onderhoud of van de kerk in het algemeen. Er zijn gemeenten die de gegevens van hun 'klusjesman' op de website of kerk-app vermelden zodat gemeenteleden een contactpersoon kunnen vinden om kleine reparaties aan te melden. Voorzie de onderhoudsmensen van goed en gekeurd gereedschap.

Onderhoud aan installaties, machines, liften en gereedschap

Voor onderhoud en keuring zullen veel kerkelijke gemeenten gebruik maken van diensten van lokale organisaties. Omdat er in de praktijk uiteenlopende materialen en installaties in gebruik zijn, geven we slechts op hoofdlijnen weer wat er aan de aandacht van het college van kerkrentmeesters niet moet ontsnappen.

Elektrisch gereedschap dient periodiek gekeurd te worden evenals ladders, trappen en liften. Verder dient ook de elektriciteit in een kerkgebouw of kerkelijk centrum periodiek te worden gekeurd (op basis van NEN-norm 1010).

Het is praktisch en handig om een jaarplanning te maken waarin eventuele controles zijn opgenomen. Het college van kerkrentmeesters dat zo'n planning hanteert, behoudt het overzicht en maakt een soepele overdracht mogelijk bij nieuwe toetreders tot het college.

Meerjarenonderhoudsplan

Niet iedere gemeente stelt een meerjarenonderhoudsplan op, maar dat wordt wel aanbevolen. Colleges van kerkrentmeesters willen immers niet verrast worden door kosten of uitgaven waarvoor niet gespaard is, uitzonderingen daargelaten. De vervanging van een leien dak is een forse kostenpost die lang van tevoren bekend is. De jaarlijkse reservering voor de toekomstige vervanging of onderhoud krijgt een plaats in een meerjarenonderhoudsplan. De jaarlijks op te stellen begroting van de gemeente kan worden gevoed met gegevens uit de meerjarenbegroting. Bij het bureau van de VKB zijn over-

zichtelijke excel-modellen verkrijgbaar die gebruikt kunnen worden voor het maken van een meerjarenbegroting.

Subsidies

Over het algemeen zijn er geen subsidies beschikbaar voor regulier onderhoud, behalve voor monumenten. Voor monumentale gebouwen is er de SIM-subsidie. Soms echter, kan er bij vervanging worden gekeken of er subsidie beschikbaar is voor de nieuw te ontwikkelen situatie. Een voorbeeld hierbij is de aanleg van een toilet voor mindervaliden of een aanpassing in het kerkgebouw waardoor er een stilteruimte wordt gecreëerd die altijd toegankelijk is. Deze voorbeelden laten zien dat onderhoud of een forse wijziging soms kan veranderen in een project en voor projecten zijn er soms subsidies beschikbaar.

Tenslotte

Het voert in dit hoofdstuk te ver om alle mogelijke situaties te schetsen. Gebouwen verschillen van elkaar en ieder gebouw heeft eigen aandachtspunten. Het is zaak om in beeld te hebben wat periodiek aandacht nodig heeft, dat werk uit te (laten) voeren, kosten daarvan te begroten en te controleren of het werk naar behoren is uitgevoerd en tenslotte weer opnieuw inplannen.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

VKB-partners op het gebied van onderhoud van gebouwen en aanvragen van subsidies:

Kijk op www.kerkrentmeester.nl/partners-adviseurs/partners-en-adviseurs-netwerk/ onder de verschillende rubrieken voor een breed aanbod VKB-partners.

Stichting ERM

(erkende restauratiekwaliteit monumentenzorg)
www.stichtingerm.nl

Erfgoedwet:

wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2021-08-01

Norm voor nieuwe elektrische netwerken:

NEN 3140

Norm voor bestaande elektrische netwerken:

NEN 1010

Het FondsenBoek

Het FondsenBoek is een begrip en wordt jaarlijks uitgegeven door Walburg Pers. Het kost meer dan €100,-. Een kopie van de pagina met een overzicht van fondsen op het gebied van kerk en levensbeschouwing is op te vragen via info@kerkrentmeester.nl

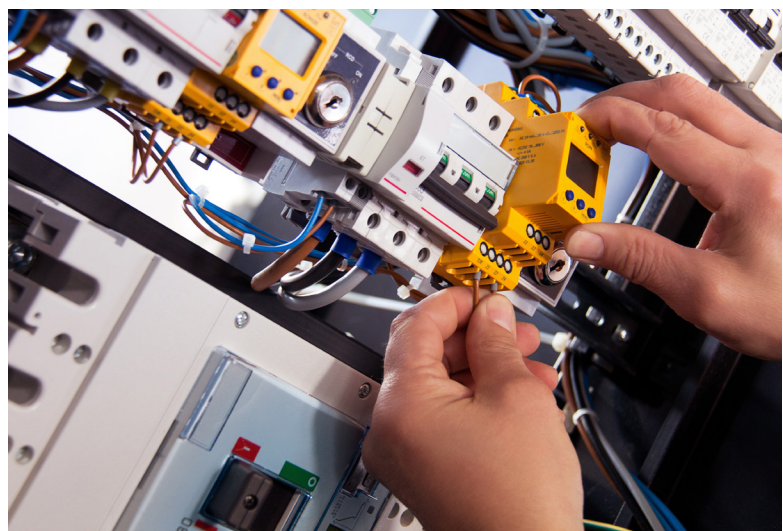
Hoofdstuk 13

Installaties

Elk gebouw heeft installaties, zoals elektriciteit, beeld en geluid. In dit hoofdstuk worden er eerst voorbeelden van mogelijke installaties opgesomd en vervolgens worden er aandachtspunten beschreven die voor deze installaties van belang zijn.

Mogelijke installaties in kerkgebouwen en kerkelijke centra zijn:

- verwarming en klimaatbeheersingssystemen
- luchtbehandeling zoals ventilatie of airconditioning
- waterleiding en waterafvoer
- elektriciteitsnet en de meterkast
- zonnepanelen en omvormer
- geluidsinstallatie
- beeldregistratie
- alarminstallaties
- veiligheidsvoorzieningen met de daarbij behorende signalering, noodverlichting, AED.
- installatie of systeem voor elektronische toegang
- internetfaciliteiten en software (wifi, pinautomaat)
- beeldschermen en andere hardware

Onderhoud, veroudering en veiligheid

Ieder systeem en iedere installatie heeft van tijd tot tijd onderhoud nodig, er treedt veroudering op en ook de veiligheid van installaties verdient aandacht.

Van belang is dat alle installaties met een zekere regelmaat worden gecontroleerd. Daarbij is het per installatie verschillend of dit onderhoud verplicht is voorgeschreven en wellicht is onderhoud uitsluitend te verrichten door gecertificeerde of opgeleide medewerkers. Wat verstaan moet worden onder regelmatige controle, verschilt per installatie. Een gebouwbeheerder die wekelijks een controlerende doet, ziet meer dan een vrijwilliger die eens in het halfjaar een check uitvoert. Het is ook sterk afhankelijk van het gebruik van het kerkgebouw en de daarin aanwezige installaties. Wat ook belangrijk is bij controles, is het te verwachten effect op de veiligheid. Ook hierbij maakt het verschil of er een lampje defect is, of dat er een beschadigd stroomsnoer loshangt.

Daarnaast zijn installaties aan slijtage en veroudering onderhevig. Naast het verhelpen van storingen of het verrichten van reparaties zijn installaties over het algemeen eindig qua levensduur. Bij investeringen van enige omvang, kan zo'n investering een plaats krijgen in een meerjarenvervangingsplan. Vaak is dat echter niet eenvoudig omdat technologische ontwikkelingen en innovaties een eigen dynamiek kennen in de hoogte van de aanschaf.

Veiligheid kan worden bevorderd door het keuren van installaties, systemen maar ook van gereedschappen. Het is in het algemeen niet aan te geven welke periode in acht moet worden genomen; de installateur of fabrikant zal dergelijke informatie hebben. Ook mogelijke risico's van het werken met installaties kunnen deel uitmaken van een op te stellen risico-inventarisatie en evaluatie. Risico's kunnen worden tegengegaan door te analyseren welke risico's er zijn, vervolgens maatregelen te nemen om de risico's te beperken of weg te nemen.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

VKB-partners op het gebied van installaties, systemen en veiligheid:

Kijk op www.kerkrentmeester.nl/partners-adviseurs/partners-en-adviseurs-netwerk/ onder de verschillende rubrieken voor een breed aanbod VKB-partners.

Informatie over RI&E:

www.rie.nl

Hoofdstuk 14

Multifunctionaliteit en exploitatie

In 2021 besprak de Generale Synode van Protestantse Kerk een vernieuwde nota over het kerkgebouw, onder de titel 'Speelruimte gezocht'. Wat is nu een protestantse visie op het kerkgebouw? Dat is een vraag die van groot belang achter multifunctionele exploitatie van een kerkgebouw.

Plaatselijke bezinning gevraagd

In veel plaatselijke gemeenten is de volgende vraag uiterst actueel en relevant: hoe kunnen we met ons kerkgebouw of met onze gebouwen omgaan? Wat hebben we zelf nodig voor ons kerk-zijn zoals zich dat ontwikkelt de aankomende vijftien jaar? Wat kunnen we eventueel meer met onze gebouwen dan alleen kerkelijk gebruik? Hoe 'heilig' is eigenlijk een kerkgebouw? De nota 'Speelruimte gezocht' en de bijbehorende gesprekshandleiding 'De betekenis van uw kerkgebouw' is in 2021 verspreid onder kerkenraden met de bedoeling dat er door kerkenraden en colleges van kerkrentmeesters gesproken wordt over de inzet van kerkgebouw(en) in de gemeente. De urgentie wordt bepaald door teruglopend bezoek, verminderende inkomsten en vaak ook toenemende kosten. Op de lange termijn kan het zo zijn dat een kerkgebouw qua kosten te zwaar drukt op de kerkelijke gemeente. Het zoeken naar alternatieve inkomsten, bijvoorbeeld uit multifunctionele inzet van het kerkgebouw is dan een voor de hand liggende gedachte.

Speelruimte voor gebruik en hergebruik

Voor kerkbeheer is het van belang dat er, principieel gesproken, 'speelruimte' is binnen de protestantse visie op het kerkgebouw ten aanzien van gebruik en doorontwikkeling. Die speelruimte is reeds aanwezig, maar vraagt om invulling die plaatselijk moet worden bepaald. De speelruimte die er is, kent een zekere bandbreedte die op meerdere wijzen kan worden ingevuld. Immers, onze kerk heeft een onmiskenbare, protestantse achtergrond vormt tevens een kruispunt waar verschillende theologische invloeden samen komen. Die invloeden hebben hun weerslag op de manier waarop er liturgie wordt gevierd en waarop gemeenschap, ontmoeting en gastvrijheid vorm worden gegeven.

Gemeenschappelijk lijkt het besef onder protestanten dat de bestemming van de plaats zelf niet in absolute zin beperkt hoeft te worden tot heilige dingen zoals de bediening van het Woord en de sacramenten. Naar twee kanten ligt er ruimte. Woord en sacrament is niet per definitie gebonden aan een (gewijd) gebouw. En het gebouw is niet gebonden aan alleen

Woord en sacrament. Die kunnen immers ook elders bediend worden. Het gebouw van een (wijk)gemeente kan ook op een andere manier worden ingezet in het kader van Gods Koninkrijk dan alleen voor de bediening van Woord en sacramenten.

Gastvrijheid als vorm van kerk-zijn

De inzet voor andere zaken dan liturgische kernactiviteiten gaat veel verder dan een inzet ten behoeve van geldwerving voor instandhouding en onderhoud. Natuurlijk kunnen gebruikers, bezoekers of liefhebbers van het gebouw of orgels in het gebouw worden uitgenodigd of aangespoord om een financiële bijdrage te doen. Op deze wijze kunnen zij een bijdrage doen aan de instandhouding en het onderhoud.

Maar de essentie zou toch moeten zijn, dat onze kerk en haar gemeenten gastvrijheid verlenen aan allen die daar gebruik van willen maken. Niet alleen gastvrijheid bij haar eigen activiteiten, maar ook in haar gebouwen. Uiteraard moet het dan gaan om maatschappelijk en cultureel waardenvol gebruik dat niet strijdig is met de missie van de kerk. Dit gebruik moet niet de activiteiten van de kerkelijke gemeente in de weg zitten. Het is de kunst om kerkgebouwen zodanig in te zetten dat vele mensen, ook van buiten de eigen kerk en gemeenten, de kerkgebouwen kunnen zien als plaats van ontmoeting. Hier kunnen waardevolle dagen of evenementen worden georganiseerd

en beleefd. Het is passend om bij dergelijke gebeurtenissen te laten blijken dat er een kerkgemeenschap is, die de gastheer of gastvrouw is. Dat kan door het bieden van onderdak aan bestaande organisaties en evenementen, maar ook door het starten van nieuwe initiatieven door de kerkelijke gemeente. Een kerkelijke gemeente kan ook nieuwe ondernemingen starten waarbij er inkomsten worden verkregen uit bijvoorbeeld huuropbrengsten, entreegelden, giften, donaties of subsidies. Echter, deze inkomsten vormen niet de essentie. De essentie is dat de kerk zich met al haar beschikbare middelen ten dienste stelt van haar omgeving, dus ook met haar gebouwen.

Deze benadering wil dus zeggen dat er een kerkelijke gemeente in essentie geen commerciële onderneming is of wil zijn, maar een maatschappelijk betrokken verhuurder en uitbater. Dat betekent: dienstbaar zijn aan de directe omgeving. Tegelijkertijd hoeft er geen terughoudendheid te worden betracht om vormen van gastvrijheid of ondernemerschap te zien en te benoemen als deel van het gemeente-zijn, ook niet als activiteiten in sommige opzichten wat verder af staan van de theologische, liturgische, maatschappelijke of culturele uitgangspunten van de (wijk)gemeente zelf. Er is dan sprake van kernactiviteiten van de kerkelijke gemeente en andere activiteiten ten dienste van de omgeving van deze kerkelijke gemeente. In breder perspectief is het op die manier betrekken van mensen bij de kerk als maatschappelijke dienstbaarheid ook een vorm van religieus gebruik.

Investeringsen

Voor een uitbreiding van de multifunctionaliteit van een kerkgebouw en de bijgebouwen, dient er soms geïnvesteerd te worden. Wanneer er, door meervoudig gebruik een gebouw vaker moet worden verwarmd met de bijbehorende kosten, dan is het noodzakelijk om scherp te letten op energiekosten, isolatie en ventilatie. Als er bijeenkomsten worden georganiseerd, tentoonstellingen en muziekuvoeringen, dan is het zaak om toiletvoorzieningen op orde te hebben, inclusief faciliteiten voor mensen met een beperking. Of, de aanwezigheid en het aantal uitgiftepunten voor koffie en thee. Verder kunnen de presentatiemogelijkheden in verhuurbare ruimten op orde worden gebracht, evenals wifi in het gehele gebouw en parkeermogelijkheden. Dit is slechts een greep uit de mogelijkheden die verkend kunnen worden van zaken in en om het kerkgebouw, die het kerkgebouw aantrekkelijk maken voor multifunctioneel gebruik.

Speelruimte in inrichting

Binnen de Protestantse Kerk zijn de meeste kerkgebouwen een stuk ouder dan de (wijk)gemeente die er huist. Dat betekent meestal twee dingen: het kerkgebouw is anders ontworpen dan de behoeften van een kerkelijke gemeente van vandaag zouden vragen. Ten tweede komt het voor dat ook de grootte van het gebouw niet meer past bij de gemeente; de gemeente is gekrompen en het kerkgebouw is te groot geworden. Het oorspronkelijke ontwerp van het kerkgebouw stelt de kerkelijke gemeente soms voor lastige vragen. Ook dat vraagt om speelruimte, maar dan in bouwtechnische en inrichtings-technische zin. Elk gebouw heeft een ontstaans-

geschiedenis en een ziel die daarmee samenhangt. Dat kan betekenen dat er aanpassingen gewenst zijn.

Gulden middenweg

De uitgangspunten gemeenschap, ontmoeting en gastvrijheid laten zich moeilijk verenigen met de opvatting om monumentale kerkgebouwen in hun oorspronkelijke staat te behouden. Een kerkelijke gemeente die gemeenschap, ontmoeting en gastvrijheid belangrijk vindt, zoekt naar mogelijkheden (speelruimte) in de verruiming van gebruiksmogelijkheden en een verkenning van de inrichtingsmogelijkheden. Daarbij dient een verstandige middenweg bewandeld te worden tussen respect voor wat er is en ruimte voor wat nodig lijkt. Ook de behoefte van de dag weerspiegelt een bepaald tijdsgewricht. Achteraf worden al te rigoureuze ingrepen soms betreurd. Tegelijk is er met creativiteit veel mogelijk, bijvoorbeeld bij aanpassingen in monumentale gebouwen die terug te draaien zijn.

Exploitatiemodellen

Bij het ontwikkelen van gebruik door derden of het zelf ontwikkelen van andere activiteiten of ondernemingen (zoals een winkel met religieuze artikelen, een galerie, concerten, of een grand café) is het van belang om na te denken over de mogelijke wijzen van organiseren en beheren. Enkele voorbeelden van het doordenken van mogelijkheden zijn: kan en wil een kosten of beheerder een uitbreiding van taken? Is het college van kerkrentmeester organisatorisch en bestuurlijk in staat om e.e.a. in goede banen te leiden? Of, kan er wellicht een stichting worden opgericht?

Het oprichten van stichting is minder lastig dan het daadwerkelijk vinden van mensen die in een bestuur willen plaatsnemen, of ander vrijwilligerswerk willen verrichten. Daarentegen kan een stichting wel een functie vervullen wanneer het gaat om het werven van vrijwilligers die het gebouw een warm hart toedragen of werkzaamheden op zich willen nemen die niet op directe wijze bijdragen aan een religieuze gemeenschap. Soms zijn er ook geldschieters of subsidieverstrekken die financieel willen bijdragen aan een monumentaal gebouw of aan een stichting, maar liever niet zien dat hun bijdrage terecht komt bij de geloofsgemeenschap. Het is, opnieuw, de kunst om allerlei activiteiten te ontplooiën als kerkelijke gemeente en tegelijkertijd te laten zien we de gastheer of gastvrouw is. Dit zal bij voortduring een punt van aandacht blijven zolang het gebouw in eigen beheer blijft. Het verandert wezenlijk als het gebouw wordt overgedragen en de kerkelijke gemeente er vervolgens te gast is, in plaats van in eigen huis.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

- www.kerkrentmeester.nl/multifunctioneel-gebruik-kerkgebouw/
- www.kerkrentmeester.nl/verhuur-kerkgebouw/

Hoofdstuk 15

Veiligheid

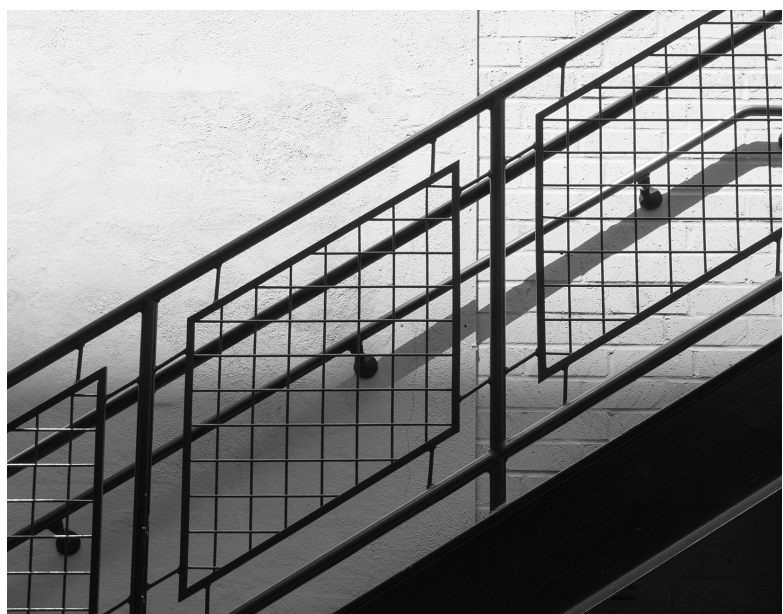
Als eigenaar en beheerder van een kerkgebouw (in de Protestantse Kerk is dat veelal het college van kerkrentmeesters) is het van groot belang om oog te hebben voor de veiligheid. Dat heeft enerzijds betrekking op de veiligheid van het kerkgebouw en anderzijds op de veiligheid van bezoekers en medewerkers al of niet in dienstverband.

Bij de veiligheid van het kerkgebouw kan er gedacht worden aan zaken als brandveiligheid, diefstalveiligheid, inbraakveiligheid. Denk bijvoorbeeld ook aan het regelmatig onderhouden en checken van installaties zoals de verwarmingsinstallatie, de ontruimingsinstallatie, de alarminstallatie, het ventilatiesysteem, de noodverlichting en de blusmiddelen. Veiligheidsregels met betrekking tot gebouwen zijn vastgelegd in het Bouwbesluit. Ook kerkgebouwen dienen hieraan te voldoen.

Veiligheid voor mensen

Naast de veiligheid van het kerkgebouw heeft college van kerkrentmeesters de zorg voor de veiligheid van bezoekers van het gebouw en de vrijwilligers en medewerkers. Deze zorg is geregeld vanuit de Arbowetgeving en geldt zowel voor personen in dienstverband als voor vrijwilligers. Ten aanzien van de mensen die werkzaam zijn in of rond het kerkgebouw moet te allen tijde een veilige werksituatie worden gecreëerd. Zo moet het elektrisch gereedschap gekeurd zijn en moeten trappen en ladders die bij het werken op hoogte worden gebruikt geïnspecteerd worden of ze nog voldoende veilig zijn.

In de kerk zal tijdens bijeenkomsten er een BHV-organisatie paraat moeten zijn die bij incidenten weet hoe er gehandeld moet worden en kan optreden. Dat kan het geval zijn wanneer iemand die de dienst bezoekt onwel wordt. Belangrijk is dan dat er hulpverlening kan worden toegepast op de juiste manier. Betreffende hulpverlener moet weten in welk geval hij of zij zelf hulp kan verlenen en wanneer hij of zij een professionele hulpverlener moet alarmeren. Wanneer vanwege een calamiteit het gebouw ontruimd moet worden, zal op de juiste wijze moeten worden

gehandeld zodat de aanwezigen tijdig en veilig en kerkgebouw kunnen verlaten. Situaties als genoemd moeten worden geëfend zodat de hulpverleners in de praktijk daadkrachtig kunnen optreden. Denk bijvoorbeeld aan iemand die gereanimeerd moet worden. Overigens is een jaarlijkse ontruimingsoefening verplicht.

Risico-inventarisatie en evaluatie

Om de risico's van gebouw en de organisatie in beeld te krijgen is het noodzakelijk om een risico inventarisatie en evaluatie (RI&E) uit te voeren. Door het gebruik van dit toetsingsinstrument komen de zaken in beeld die reeds op orde zijn, maar

mogelijk ook zaken die verbetering behoeven. Denk hierbij aan de aanwezigheid van een calamiteitenplan waarin wordt vastgelegd welke noodsituaties zich kunnen voordoen en op welke wijze dan gehandeld moet worden. Voor het uitvoeren van een RI&E kan een professional worden ingeschakeld. Een kerkelijke gemeente kan ook zelf deze RI&E uitvoeren aan de hand van een model dat voor kerken beschikbaar is. Dat model voldoet aan de wettelijke vereisten. Vanaf 25 en meer betaalde medewerkers is het verplicht de RI&E te laten toetsen door een gecertificeerde arbodienst of een veiligheidskundige.

Een andere zaak die de aandacht behoeft is de veiligheid tijdens het verblijf in het kerkgebouw v.w.b. het risico op aanslagen en verstoringen. Het is verstandig om dit onderwerp te bespreken en waar mogelijk maatregelen te nemen ter bescherming van mensen. Maatregelen kunnen van zowel bouwkundige aard zijn als van organisatorische aard. Zo kunnen er camera's op cruciale plekken worden geïnstalleerd of mensen bij in- of uitgangen instrueren op welke wijze er gehandeld moet worden bij ongeplande en ongewenste verstoringen.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/veiligheid-kerkgebouw/

VKB-partners op het gebied van risicobeheersing en veiligheid:

- DB ArboAdvies
(www.kerkrentmeester.nl/db-arbo-adv/)
- Gelling Advies
(www.kerkrentmeester.nl/gelling-advies/)
- Huls Adviseurs
(www.kerkrentmeester.nl/huls-adviseurs/)
- Van Rijn Brandbeveiliging
(www.kerkrentmeester.nl/van-rijn/)
- Sterrenburg BHV
(www.kerkrentmeester.nl/sterrenburg-bhv/)

Informatie over RI&E:

www.rie.nl

Bouwbesluit:

www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bouwregelgeving/bouwvoorschriften

Hoofdstuk 16

Administratie en organisatie

Gebouwenbeheer in een plaatselijke kerkelijke gemeente vraagt een zekere organisatie en administratie. Dat is onontkoombaar. Dat geldt voor het beheer van het kerkelijke complex als voor andere gebouwen, zoals eventueel pastorie, kostenwoningen of andere onroerend goed in bezit van de gemeente.

Dagelijks onderhoud en beheer

Het begint met het organiseren van het dagelijks beheer en het onderhoud. Dat is het basisniveau. Wie houdt in het kerkgebouw en een kerkelijk centrum de ruimten schoon en hoe is de toegang georganiseerd? Is er een betaalde kosten/beheerder, of wordt er alleen met vrijwilligers gewerkt? Wanneer er met (meerdere) vrijwilligers wordt gewerkt, vraagt dit om coördinatie.

Sleutelbeleid is een punt van terugkerende aandacht. Wie kan en mag er zelfstandig welke ruimte in? Heb er erg in dat dit ook een verzekeringstechnische kant heeft. Hoe meer mensen een sleutel tot allerlei ruimten krijgen, hoe minder makkelijk u bij een inboedelverzekeraar gehoor vindt bij ontvreemdingen of beschadigingen.

Klein onderhoud

Het tweede niveau van onderhoud is het zogenaamde klein onderhoud. Het is nuttig om als college van kerkrentmeesters hierover zeggenschap en regie te behouden. Als er voldoende mensen beschikbaar zijn, kan er per gebouw een vrijwilliger worden aangesteld die voor het klein onderhoud verantwoordelijk is en eventueel overlegt met het college van kerkrentmeesters. Verder is het ook praktisch als er jaarlijks een zeker budget beschikbaar is voor het klein onderhoud.

Groot onderhoud

Het derde niveau is het groot onderhoud. Hiervoor kan gewerkt worden met een meerjarenonderhoudsplan. Van belang is om beleidsmatig vast te stellen welk gebouw op welk onderhoudsniveau moet worden onderhouden. Op basis daarvan kan een meerjarenonderhoudsplan voor bijvoorbeeld 10 jaren worden gemaakt dat jaarlijks een jaar opschuift. Ook kosten van investeringsplannen zijn op deze

wijze uit te stippelen, zoals bijvoorbeeld investeringen op het gebied van duurzaamheid.

In plaats van een plan per gebouw, kan er ook een vast percentage van de WOZ-waarde, bijvoorbeeld 0,75% per jaar, worden gehanteerd. Bij een kerkgebouw zonder WOZ-waarde kan er zelf een inschatting worden gemaakt.

Administratie

Van de gekozen manier van werken qua onderhoud dient een deugdelijke administratie te worden bijgehouden. Daarmee wordt inzichtelijk welke kosten er per gebouw zijn. Mocht een gebouw worden verhuurd, dan kan er met behulp van administratie een kostprijs worden bepaald, die, al naar gelang het verhuurbeleid, vermeerderd kan worden met een opslag. Ook voor subsidieverstrekkers is een goede administratie noodzakelijk.

Administratie bij verhuur

Verhuur aan anderen en gebruik door anderen vraagt om beleid. In de synodenota 'Speelruimte gezocht' over een mogelijke protestantse visie op het kerkgebouw wordt er nadrukkelijk gepleit voor gebouwen die in de breedte van de samenleving dienstbaar kunnen zijn. Als er in het kerkgebouw meer mogelijk is dan alleen de kerkelijke activiteiten, dan kan dat worden gezien als missionair beleid, ook als er voor verhuur tarieven worden gehanteerd.

Vervolgens is het zaak voor verhuuractiviteiten tarieven vast te stellen die laten zien, dat het gebouw te huur is, maar er tegelijkertijd zichtbaar is en blijft dat er een maatschappelijke

functie wordt vervuld en dat een kerkelijke gemeenschap iets anders is dan een commerciële verhuurder. Daarna zijn er praktische zaken te organiseren: de voorwaarden waaronder een gebouw wordt verhuurd moeten worden opgesteld en ook veiligheid, BHV en Arbo dienen te worden gerespecteerd.

Bij de verhuur-administratie behoort ook een agenda, afspraken over de afhandeling van facturen, het afsluiten van noodzakelijke verzekeringen en de organisatie van de financiële administratie. Soms is het een uitdaging om met vrijwilligers een kerkelijke onderneming te runnen, want de kerk als organisatie zou ook een toonbeeld moeten zijn van integriteit, zorgvuldigheid en kwaliteit.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/kennisbank/organisatie/

VKB-partners op het gebied van administratie en gebouwenbeheer:

Kijk op www.kerkrentmeester.nl/partners-adviseurs/partners-en-adviseurs-netwerk/ onder de verschillende rubrieken voor een breed aanbod VKB-partners.

Hoofdstuk 17

Verzekeringen

Bij het werken in en om de kerk ontstaan risico's. Het is belangrijk om de impact van schades, voortkomend uit mogelijke risico's, te beperken. Daarom wordt er eerst ingegaan op risico's en de omgang met risico's en daarna worden verzekeringen behandeld die voor gebouwen van toepassing kunnen zijn.

Risicobewustzijn

Het is voor de gemeente van belang om de verzekeringsbehoeften te onderzoeken, om daarmee in kaart te brengen waar er daadwerkelijk risico wordt genomen en het belang mogelijk wordt geschaad. Hiermee wordt het risicobewustzijn gestimuleerd. Dit risicobewustzijn is een invulling van de verantwoordelijkheid van de eigenaar of bestuurder van een kerk. Schade kan optreden vanwege een gebrek aan het gebouw zelf of een gebeurtenis van buitenaf. Vrijwilligers of medewerkers kunnen onbedoeld schade veroorzaken bij onderhoud of beheer van gebouwen. Mocht een verzekerde kerk of ander gebouw beschadigd raken, dan compenseert de verzekeringsuitkering de schade. Daardoor is het financiële belang veiliggesteld. Maar, er is meer dan alleen de schade. Er kan ook impact zijn op de kerkelijke gemeente, de directe omgeving of de samenleving als geheel.

Risico's kunnen in kaart worden gebracht door een risico-inventarisatie uit te voeren. Bij een inventarisatie worden de risico's opgespoord, geïnventariseerd en geanalyseerd. De mogelijke risico's zijn onder te verdelen in vijf categorieën:

- arbeidsrisico's
- materiële risico's
- continuïteitsrisico's
- financiële risico's
- aansprakelijkheidsrisico's

Na uitvoering van een risico-inventarisatie dienen er maatregelen te worden geformuleerd en worden uitgevoerd om de vastgestelde risico's te kunnen beheersen. Daarbij hoort ook een kosten-batenanalyse. Tot slot moet vastgesteld worden of en in hoeverre risico's moeten worden overgedragen aan een verzekeraar. Door bewust keuzes te maken komt men niet voor onverwachte verrassingen te staan.

Als de risico's in kaart zijn gebracht, zijn er diverse keuzes met betrekking tot de risico's:

- risico's bewust nemen
- risico's voorkomen en/of beperken
- risico's verleggen (bijvoorbeeld naar huurder of overheid)
- risico's uitbesteden
- risico's overdragen

De gemaakte afweging is een momentopname, maar moet in de ideale situatie een continu proces zijn van risico's in kaart brengen en het kiezen van passende maatregelen.

Rol van het college van kerkrentmeesters

Kerkordelijk is vastgelegd dat een college van kerkrentmeesters de zorg en taak heeft voor verzekeringen. De belangrijkste verzekeringen met het oog op kerkgebouwen en de vrijwilligers die daarbij betrokken zijn betreffen de brandverzekering, inventarisverzekering, aansprakelijkheidsverzekering, bestuurdersaansprakelijkheidsverzekering, ongevallenverzekering en de evenementenverzekering. Er zijn nog een aantal verzekeringsvormen, maar die worden in dit kader niet behandeld. Verzekeringen hebben tot doel om schade vergoeden wanneer deze is ontstaan door een onzeker voorval. Naast de VKB-verzekeringen die via Mercer en Marsh worden aangeboden, is ook Donatus een bekende verzekeraar voor kerken.

Het verzekeren van gebouwen

De gebouwen dienen in principe op basis van herbouwwaarde verzekerd te zijn, zodat elke schade geheel kan worden vergoed. Nieuwbouw en ingrijpende verbouwingen beïnvloeden in het algemeen de herbouwwaarde, zodat in die gevallen de verzekerde sommen dienen te worden aangepast. Wijzigingen in de herbouwwaarde door een stijging van de bouwkosten kunnen worden opgevangen door een indexclausule in de polis. De in de gebouwen aanwezige goederen (inventaris) dienen in principe op basis van nieuwwaarde te worden verzekerd, dat is immers het bedrag dat nodig is om de verzekerde goederen nieuw aan te schaffen. Grote uitbreidingen van de inventaris geven aanleiding tot aanpassing van de verzekerde sommen. Via de indexclausule in de polis worden prijsstijgingen opgevangen.

Kerkrentmeesters dienen periodiek na te gaan of de verzekerde sommen voldoende zijn en de gekozen verzekeringen nog passen bij de huidige situatie van de gemeente. Een vast moment in het jaar kiezen, kan handig zijn. Voor grote en/of monumentale kerkgebouwen met een hoge herbouwwaarde kan verzekeren met de zogeheten vorkclausule interessant zijn. Er wordt dan verzekerd voor een overeengekomen maximumbedrag (bijvoorbeeld 40% van de herbouwwaarde). Elke schade wordt volledig vergoed tot maximaal het verzekerde bedrag. Het verzekerde bedrag wordt veelal zodanig gekozen dat men na een calamiteit met dat bedrag een kleiner en efficiënter gebouw kan plaatsen. Zo vindt er een aanzienlijke premiebesparing plaats, terwijl er een adequate verzekeringsdekking wordt geboden.

Brandverzekering en inventarisverzekering

Een brandverzekering dekt schades door brand, maar ook als gevolg schade door explosies, blikseminslag en storm. Als aanvullende dekking kan worden gekozen voor een glasdekking. Vaak wordt in combinatie met de brandverzekering ook een inventarisverzekering afgesloten die zaken in het gebouw dekt zoals het meubilair of gebruiksartikelen. Een gebruiksartikel is bijvoorbeeld het avondmaalservies. De verzekerde waarde van een brandverzekering zal in principe op basis van herbouwwaarde zijn zodat bij een compleet verwoestende brand het gebouw opnieuw kan worden gebouwd. De inventaris zal op basis van nieuwwaarde worden verzekerd zodat in geval

er zaken verloren gaan deze opnieuw kunnen worden aangeschaft. Van belang is om periodiek de verzekerde bedragen te checken tenzij er een indexclausule van toepassing is.

Evenementenverzekering

Voor kerkgebouwen die worden verhuurd aan huurders voor evenementen (zoals exposities en congressen) is er de mogelijkheid om een evenementenverzekering af te sluiten. Een evenementenverzekering biedt dekking voor zaken die specifiek met een bepaald evenement verband houden. Denk hierbij aan het annuleren van het evenement, aansprakelijkheid voor persoonlijke ongevallen of schade aan gehuurde of geleende zaken. De keuze voor deze verzekering kan ook bij de huurder worden gelegd.

Aansprakelijkheidsverzekering

Een onmisbare verzekering is de aansprakelijkheidsverzekering. Deze verzekering biedt dekking voor schades die aan derden zijn veroorzaakt en waarvoor de verzekerde volgens de wet aansprakelijk is. Dat geldt eveneens voor schade die voortvloeit uit het eigenaarschap van het gebouw. Denk bijvoorbeeld aan losliggende dakpannen die schade veroorzaken aan een geparkeerde auto naast de kerk. De verzekering kent een dekking voor materiële (zaak)schade en letselschade van personen.

Bestuurdersaansprakelijkheidsverzekering

Een bestuurdersaansprakelijkheidsverzekering biedt dekking voor vermogensschade (financiële schade) waarvoor het bestuur van de kerkelijke organisatie die het gebouw in eigendom heeft of beheert aansprakelijk wordt gehouden.

Ongevallenverzekering t.b.v. vrijwilligers

Aangezien vrijwilligers onmisbaar zijn bij activiteiten in en het beheer van kerkgebouwen is het in feite een morele plicht om deze verzekering te hebben. Er bestaat een dekking bij letsel, blijvende invaliditeit of overlijden. Vaak is er een keuze uit verschillende dekkingsbedragen mogelijk.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

www.kerkrentmeester.nl/verzekeringen/

VKB-partners op het gebied van risicobeheersing en verzekeringen:

- Donatus Verzekeringen
(www.kerkrentmeester.nl/donatus/)
- Mercer-Marsh VKB Verzekeringen
(www.kerkrentmeester.nl/home/vkb-verzekeringen/)

Hoofdstuk 18

Wet- en regelgeving

De ontwikkeling van wet- en regelgeving heeft twee kanten. Enerzijds is er de verzuchting dat bureaucratie een belemmering is en dat er een neiging is om na elk incident nieuwe regels uit te vaardigen. Anderzijds heeft wet- en regelgeving een achtergrond die begrijpelijk is. Maar, ook het gevoel kan ontstaan dat regelgeving kan doorschieten. Immers, kerken, kerkgebouwen en verenigingsgebouwen en een kerkelijke gemeenschap is iets anders dan een commercieel zalencentrum dat onderdeel is van een multinational.

Het blijft een bewegend geheel. Want regels die ergens een reactie op waren, kunnen in de tijd achterhaald raken. Dan moeten ze ook weer eens worden afgeschaft of bij de tijd gebracht. Of ze kunnen disproportioneel uitpakken in bepaalde omstandigheden. Dan moeten ze worden aangepast.

Verschillende afzenders

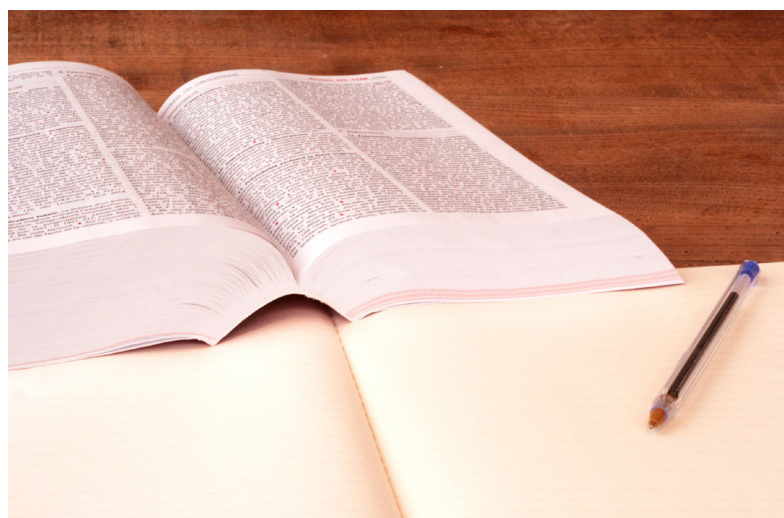
Er zijn diverse afzenders van wet- en regelgeving. Zo is er EU-regelgeving. Dit kan een negatieve reactie oproepen ('waar bemoeit Europa zich mee'). Tegelijkertijd moeten er zaken worden geregeld die niet ophouden bij landsgrenzen. De kracht ervan is, dat er op die manier weerstand kan worden geboden aan bepaalde ondernemingen of ontwikkelingen. Er volgt dan een gezamenlijke aanpak, maar waar een kleine organisatie ook aan moet voldoen.

Vervolgens hebben kerkelijke gemeenten ook te maken met landelijke, provinciale, regionale of plaatselijke overheden die nieuwe regelgeving in het leven kunnen roepen.

Tenslotte is er de landelijke kerk. De regels van de kerk vloeien ten eerste voort uit geestelijke principes die op een bepaalde manier zijn afgeleid uit de bronnen (bijbel en kerkelijke traditie). Ten tweede zijn er regels gebaseerd op de opgebouwde wijsheid naar aanleiding van gebeurtenissen uit het verleden en ten derde en laatste kunnen regels in de kerk een vertaling zijn van overheidsregels, maar dan binnen de context van de kerk.

Handhaving en bejegening

Regels zijn één, maar handhaving, communicatie en de bejegening daarbij zijn nog een andere kwestie. Voor zover het gaat om externe afzenders en handhavers is er vaak sprake van een voldongen feit. Hoewel, er kunnen ook gesprekken met deze afzenders plaatsvinden, individueel of collectief als

gezamenlijke belangenbehartiging, over de bejegening en wederzijds begrip. Een kerkelijke gemeente die al eeuwenlang bestaat en een rol speelt in de gemeenschap is, als het goed is, iets anders dan het eerste beste clubje of andere willekeurige organisatie die gecontroleerd moet worden.

Voor zover het gaat om interne afzenders van regelgeving (dus binnenkerkelijke regelgeving en binnenkerkelijk toezicht) kunnen we elkaar er wel op aanspreken, hoe regels en (gebrek aan) handhaving nu in de praktijk uitpakken. Voor een plaatselijke gemeente zijn er mogelijkheden om via de VKB of via de Protestantse kerk of organen daarvan zaken aan de orde te stellen.

Relevante wet- en regelgeving

Nadat de verschillende afzenders van wet- en regelgeving zijn benoemd, wordt er een beknopte opsomming gegeven van wet- en regelgeving die betrekking heeft op (kerk)gebouwen, vergadercentra en woningen.

Het gaat in de kerk om gebouwen die behoren tot de zogenaamde kerkelijke activa (dus de gebouwen die de plaatselijke gemeente zelf in gebruik heeft) en mogelijk om onroerend goed dat aangehouden wordt als vorm van belegging. De focus in dit onderdeel ligt vooral op de gebouwen voor eigen gebruik.

Veiligheid

Belangrijk is dan uiteraard de regelgeving die te maken heeft met veiligheid. Dat heeft met inrichting te maken. Brandveiligheid vraagt maatregelen. Maar denk (mede naar aanleiding van de ervaringen uit de corona-pandemie) ook over ventilatie-veiligheid. Hoewel daarvoor niet veel dwingende regelgeving is, is een college van kerkrentmeesters verantwoordelijk voor de veiligheid van mensen in en om het gebouw. Als er activiteiten of werkzaamheden worden georganiseerd in het gebouw, dan gelden er voorschriften met betrekking tot bedrijfshulpverlening (BHV) en arbeidsomstandigheden (arbo).

Aanpassingen en verbouwingen

Bij aanpassingen of verbouwingen komen al snel kwesties van verordeningen en vergunningen boven water, zoals bijvoorbeeld het Bouwbesluit. Niet alleen de overheid heeft hiervoor regelgeving opgesteld, ook binnenkerkelijk zijn er bepaalde voorschriften. Bij een monumentaal gebouw of orgel speelt dat des te meer. Een kerkenraad of college van kerkrentmeesters kan niet zonder meer ingrijpende wijzigingen aan het gebouw of aan het orgel uit laten voeren. Enerzijds is er op dit gebied sprake van interne regelgeving vanwege een gemeenschappelijke zorg voor gebouwen en orgels binnen de Protestantse Kerk als kerkgenootschap. Er zijn sprake van checks and balances om te voorkomen dat er ondoordachte en ingrijpende keuzes worden gemaakt die niet zomaar terug te draaien zijn. Dus, bij bepaalde plannen dienen kerkenraad, maar vooral ook het CCBB betrokken te worden. Anderzijds zijn er wettelijke kaders en vergunningen.

Exploitatie

Bij mogelijke exploitatie van kerkzaal en andere zalen ten behoeve van externe gebruikers komt men in aanraking met overheidsregels met betrekking tot horeca, hygiëne en alcoholverstrekking. Soms heeft de burgerlijke gemeente extra regels uitgevaardigd.

Werkzaamheden in en om de kerk

Er zijn veel mensen werkzaam in de kerk. Betaald, of als vrijwilliger. Dan geldt de arbeidsvoorwaardenregeling van de kerk en regelgeving op het gebied van arbeidsrecht en aansprakelijkheid. Maar ook rond arbeid en belasting spelen dan uiteraard zaken. Denk aan de juiste toepassing van loonheffing of aan de regels met betrekking tot de fiscaal vrijgestelde vrijwilligersvergoeding. Schijnzelfstandigheid bij de inhuur van zzp'ers is wettelijk gereguleerd. Betalingen aan derden dienen te worden bijgehouden voor aangifte in het kader van de OBD (voorheen: IB-47).

Belasting

Bij bezit en gebruik van gebouwen is er sprake van belastingen en heffingen. Voor kerken is er een speciale regeling voor de onroerendzaakbelasting (OZB). Er is een vrijstelling onder voorwaarden, waaronder het gebruik voor de eredienst. De voorwaarden zijn op dit gebied niet geheel sluitend, zodat er soms ruis kan ontstaan over wat nu tot religieus gebruik behoort en wat er niet toe behoort. Een andere moeilijkheid is gebouwen die tegen de kerk zijn aangebouwd of er integraal deel van uitmaken, zonder dat deze voor religieus gebruik zijn ingericht.

In ieder geval is het goed om op de hoogte te zijn van zaken met betrekking tot fiscaliteit voor zover dat op de kerk van toepassing is. Er zijn minder uitzonderingen gemaakt voor kerken, maar ze zijn er nog wel. Zo is er ook de BTW-vrijstelling voor kerken. De kerk is vrijgesteld van BTW (niet van het betalen van BTW, maar het heffen van BTW) omdat ervan uitgegaan wordt dat de kerk diensten verstrekt om niet, en de financiering nagenoeg geheel gebeurt op basis van giften of op basis van geldwervende activiteiten. Echter, wanneer de kerk activiteiten ontplooit die eerder als betaalde dienstverlening gezien kunnen worden, en zeker als ze qua omzet boven een bepaalde drempel komen, wordt ook een kerk BTW-plichtig (in de zin van: heffen en aan de fiscus afdragen).

Verhuur

Ten aanzien van het beheer van onroerend goed ten behoeve van beleggingen gelden wetten en regels zoals het huurrecht of tijdelijke verhuur.

Maak regelmatig een update

Het is verstandig om als college van kerkrentmeesters bewust te zijn van wet- en regelgeving en periodiek de genoemde zaken langs te lopen om te zien of er lacunes zijn. Vervolgens kan de VKB of een andere organisatie informatie verstrekken of kennis delen met betrekking tot een specifieke situatie of vraag.

Literatuur – verder lezen – meer informatie

Online VKB-kennisbank:

- www.kerkrentmeester.nl/fiscale-vragen/
- protestantsekerk.nl/onderwerp/kerkorde/